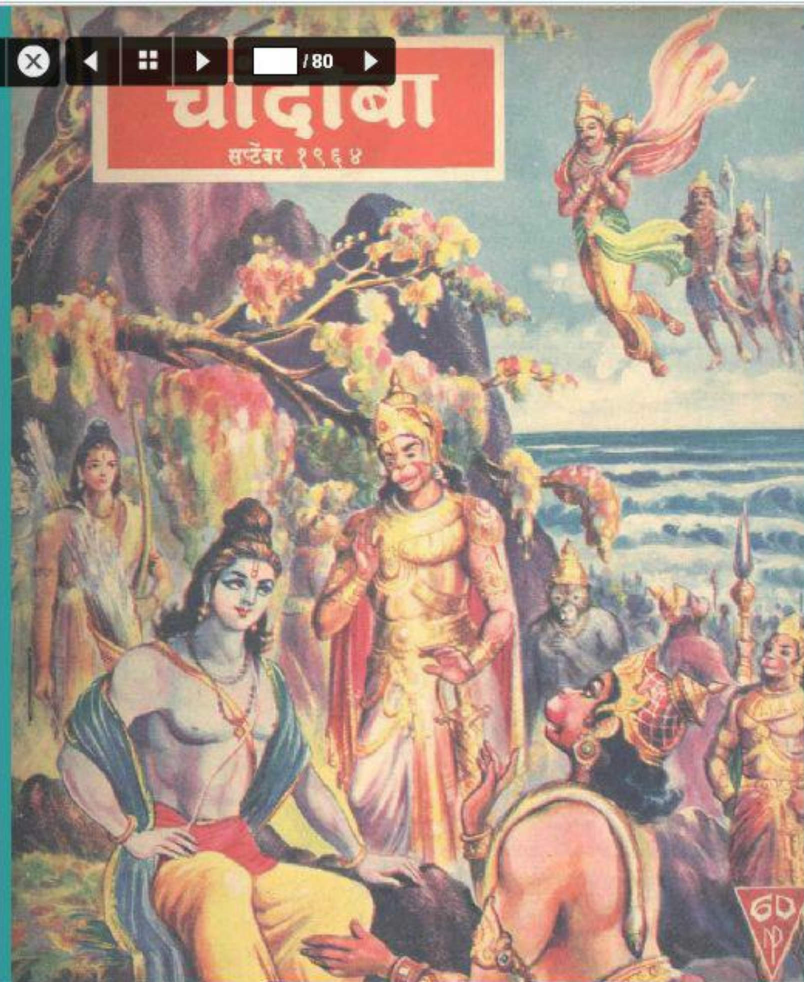

चादोबा
सप्टेंबर १९६४
60

भारताचा इतिहास

देवराय द्वितीय सन् १४४६ मध्यें मरण पावला. त्याचा मोठा मुलगा मल्लिकार्जुन गादीवर बसला. त्यानें बहमनी सुलतान व ओरिसाचे हिंदू राजे दोघांनीं मिळून केलेल्या स्वारीला मोठ्या धैर्यानें तोंड दिलें. १४६५ पर्यंत त्यानें निर्विघ्न राज्य केलें. त्या अवधींत विजयनगरच्या राज्यावर संकट आलें नाहीं. चंद्रगिरीचा राजा सालव नरसिंह हा देवरायाचा समकालीन होता. त्यानें पुष्कळ ख्याति मिळविली होती. त्याचे पूर्वज विजयनगरच्या चक्रवर्तीचे मांडलिक होते.

मल्लिकार्जुन याच्यानंतरचा राजा विरुपाक्ष हा अयोग्य होता. म्हणून राज्यांत बंडाळी माजली. म्हणून बहमनीच्या सुलतानांनीं कृष्णा व तुंगभद्रा नद्यांच्या दुवाबांतील प्रदेशावर स्वारी केली. ओरिसाचा राजा पुरुषोत्तम गजपति हा तिरुवण्णामलैपर्यंत चालून आला. जागोजागीं बंडें झालीं. ती परिस्थिति ओळखून विजयनगरच्या राज्याचें रक्षण करण्यासाठीं सालव नरसिंह हा. १४७६ मध्यें राजाला पदच्युत करून स्वतः गादीवर बसला. अशा तऱ्हेनें संगम वंशाचा शेवट झाला आणि विजयनगर येथें सालव वंशाची कारकीर्द सुरू झाली. सालव नरसिंह याला प्रजेचा पाठिंबा पण मिळाला. त्यानें सहा वर्षें राज्य केलें आणि बंडखोरांचा विमोड केला. परंतु रायचूर प्रांत बहमनी सुलतानांकडे व उदयगिरीचा प्रांत उत्कलच्या राजाकडेच राहून गेला.

तुळु देशांतील राजांचा एक वंशज नरसनायक हा सालव नरसिंह याचा एक विश्वासपात्र सेनापति होता. सालव नरसिंह यानें आपल्या मागून त्यालाच राज्यकारभार दिला. नरसनायक यानें सालव नरसिंह याचा मुलगा नरसिंह द्वितीय याला गादीवर बसवून आपल्या स्वामिभक्तीचा परिचय दिला

१५०५ मध्यें नरसनायकाच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा वीरनरसिंह हा स्वतः गादीवर बसला. अशा तऱ्हेनें विजयनगरचें राज्य तेव्हांपासून तुळू वंशाच्या हातीं आलें.

वीर नरसिंह याच्यानंतर त्याचा भाऊ कृष्णदेवराय गादीवर बसला. ह्याची कीर्ति अखिल भारतांत एक योग्य व पराक्रमी शासनकर्त्ता म्हणून पसरली व आजतागायत इतिहासांत एक योग्य हिंदू शासक म्हणून तो प्रसिद्ध आहे. तो शूर होता व युद्धविद्येत निपुण होता. प्रथम त्यानें बंडखोरांना ताळ्यावर आणलें. नंतर त्यानें राज्याच्या उत्तरेकडील शत्रूंचा समाचार घेतला. १५११-१२ मध्यें त्यानें दक्षिणेकडील उम्मत्तूरचें बंड शांत केलें. १५१२ मध्यें त्यानें विजापुर राज्याच्या सीमेवरचें रायचूर जिंकलें. नंतर मुसलमान राज्यांवर स्वारी करण्याचा विचार त्यानें केला. परंतु त्यानें आपला मंत्री व सेनापति सालव तिम्मप्पा याच्या सल्ल्यानें तो विचार सोडून दिला.

सन् १५१३ मध्यें कृष्णदेवराय यानें ओरिसाचा राजा गजपति प्रतापरुद्र याच्या राज्यावर स्वारी केली. संगम वंश राज्य करीत असतां प्रतापरुद्र याच्या पूर्वजांनीं विजयनगराच्या राज्याच्या कांहीं भागावर स्वारी करून तो प्रदेश बळकावला होता. तो प्रदेश पुन्हां आपल्या राज्यांत मिळवून घेण्याच्या हेतूनें कृष्णदेवराय यानें ही स्वारी केली होती. सन् १५१४ मध्यें कृष्णदेवराय यानें उदयगिरीचा किल्ला सर केला. ओरिसाच्या राजाला गोवळकोंडा व बीदरच्या सुलतानांनीं मदत केली होती. परंतु

तरी कांहीं उपयोग झाला नाहीं. त्यानंतर एका वर्षाच्या आंत कोंडवीडूचा किल्ला व आसपासचा प्रदेश कृष्णदेवरायाच्या हातीं आला. ओरिसाचा युवराज वीरभद्र व ओरिसाचे अनेक वीर कृष्णदेवरायच्या हातीं बंदी झालें. परंतु कृष्णदेवराय यानें वीरभद्र यालाच जिंकलेल्या प्रदेशाचा अधिपति म्हणून नेमून आपल्या चाणक्यनीतीची साक्ष पटवून दिली.

ओरिसावर तिसरी स्वारी करीत असतां कृष्णदेवराय यानें बेझवाडा येथें सैन्याचा पडाव टाकला व कोंडपलीच्या किल्ल्याला वेढा दिला. या युद्धांत ओरिसाच्या राजाची राणी व मुलगा वीरभद्र दोघे कैद झाले. तेथून कृष्णदेवराय सिंहाचलापर्यंत चालून गेला. तेथें ओरिसाच्या राजाला संधि करून घेणें भाग पडलें.

कृष्णदेवराय यानें मिळविलेला शेवटचा जय म्हणजे रायचूरच्या आसपासच्या युद्धांत. रायचूर परत आपल्या राज्यांत मिळवून घेण्यासाठीं विजापूरच्या इस्माइल आदिल शाहनें प्रयत्न करून पाहिला. सन १५२० मध्यें कृष्णदेवरायनें त्याचा पराभव केला. असें सांगतात कीं खरोखरीं सर्व विजापूरच्या राज्यावरच त्या स्वारीचा परिणाम झाला आणि गुलबर्ग्याचा किल्लादेखील जमीनदोस्त झाला होता.

कृष्णदेवराय याचें साम्राज्य पश्चिमेकडे कोंकण प्रांतापासून पूर्वीकडे विशाखापट्टणम्-पर्यंत आणि दक्षिणेकडे समुद्रतीरापर्यंत पसरलें होतें. हिंदमहासागरांतलीं कांहीं बेटें व प्रदेशदेखील त्याच्या राज्यांत मोडत असे. कृष्णदेवरायच्या पुढील कारकीर्दींत राज्यांत सर्वत्र शांतता नांदत होती.

प्रह्लाद चरित्र

[३]

हिरण्यकश्यपूच्या आज्ञेनें त्याच्या क्रूर अनुयायांनीं अमानुषपणानें प्रह्लादाला भाले भोसकून, सर्पदंश करवून, कडेलोट करून, प्यायला विष देऊन, त्याला जमिनींत पुरून व नानाप्रकारच्या यातना देऊन त्याचें मन ईश्वराविरुद्ध वळविण्याचा यत्न करून पाहिला. परंतु प्रह्लादानें खंबीरपणानें सर्व कष्ट सहन केले. इतके कष्ट देऊन देखील प्रह्लादाच्या मनावर कांहीं एक परिणाम न झालेला पाहून हिरण्यकश्यपूला मात्र दहशत बसली. ल्हान मुलगा होता पण त्याच्या अंगांत ईश्वरीशक्ति असली पाहिजे अशी शंका त्याला वाटूं लागली. त्याला आपण जास्त कष्ट दिला तर त्याचा परिणाम आपलाच शेवट होण्यास कारण होईल या काळजींत तो चिंतामग्न बसला असतां चंड व अपर्क त्याच्याजवळ आले. ते म्हणाले—"त्रिलोक जिंकणाऱ्या तुमच्या सारख्या वीराला काळजी कसली? शिवाय गुरु शुक्राचार्य आले कीं ते आपल्या मंत्रबळानें त्याची बुद्धि बदलून टाकतील."

"बरें तर, तुम्ही त्याला राजाचीं कर्तव्यें गार्हस्थ्यधर्म इत्यादि विषयांचें शिक्षण देत रहा!" हिरण्यकश्यपु त्यांना म्हणाला. त्या-प्रमाणें दोघे पुन्हां प्रह्लादाला शिक्षण देऊं लागले. परंतु त्याच्या मनावर त्या शिक्षणाचा काय परिणाम होणार? मुलें त्याला खेळण्यासाठीं बोलवायला आलीं कीं तो त्यांना तत्त्वबोध करूं लागे. फक्त ब्रह्मच सत्य आहे इतर जग सर्व मिथ्या आहे.

प्रह्लादाला ध्यानमग्न बसलेला पाहून इतर मुलें देखील हरीचें स्मरण करून ध्यान मग्न होऊन बसत. पण चंड व अपर्क घाबरले. त्यांनीं प्रह्लादाच्या विरुद्ध हिरण्यकश्यपूकडे तक्रार केली. तेव्हां त्यानें स्वतःच्या हातानें पुत्रवध करण्याचा निश्चय केला. त्यानें प्रह्लादाला बोलाविलें. तो हात जोडून पित्या-समोर उभा राहिला. हिरण्यकश्यपु त्याला म्हणाला—"कुळघातका! माझ्या आज्ञेविरुद्ध करण्यास तुला कोणी शिकविलें, बोल!"

प्रह्लाद नम्रपणें म्हणाला—"महाराज, तुम्ही काय, किंवा मी काय सर्वांना तो परमेश्वरच शक्ति व बळ देतो. तुम्ही ही राक्षसवृत्ति सोडून देऊन सात्विकवृत्ति स्वीकार करावी. कोम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मत्सर हे षड्‌रिपु हे अन्तः शत्रु आहेत. त्यांना वश केल्याशिवाय...."

"मूर्ख! टीचभर मुलगा तूं! मला अक्कल शिकवितोस? मी त्रिलोकपति नाहीं, तर तो दाखव मला कोण आहे तो!" हिरण्यकश्यपु म्हणाला.

प्रह्लाद शांतपणें म्हणाला—"तो हरि सर्वव्यापी आहे!"

तें ऐकून हिरण्यकश्यपु चवताळून म्हणाला—"तर मग तो या खांबांत कां नाहीं दिसत?" हिरण्यकश्यपु असें म्हणत तलवार घेऊन प्रह्लादावर धांवला व त्यानें खांबाला लाथ मारली.

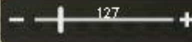

परंतु अचानक भूकंप व्हावा तसा भयंकर आवाज झाला. पृथ्वी व आकाश दुभंगल्या-सारखें भासलें. तो आवाज ब्रह्मादिकांना ऐकूं आला व तें दृश्य त्यांना दिसलें. नाहीं ऐकूं आला तो फक्त हिरण्यकश्यपूलाच. मुलाला कसा ठार करावा या विचारांत तो रागारागानें येरझाऱ्या घालूं लागला.

इतक्यांत तो खांब दुभंगला व त्यांतून एक भयंकर रूप त्याला दिसलें. मनुष्य म्हणावें तर मनुष्य नव्हता, पशु म्हणावें तर पशु पण नव्हता. भयंकर दांत, पाजळ-लेल्या तलवारीसारखी जीभ, लालबुंद अग्निज्वाळांसारखे डोळे, मानेवर आयाळ अंगावर केस, वाघासारखीं नखें पाहून हिरण्यकश्यपूच्या अंगाला घाम सुटला. विष्णूनें प्रह्लादाच्या हांकेसरशीं धांवून नृसिंह अवतार घेतला.

हिरण्यकश्यपु मनांत भ्याला होता, पण शौर्य व साहसाचा आव आणून म्हणाला—"हा मायावी मला ठार करण्यासाठीं हें रूप घेऊन आला आहे होय? असें म्हणत गदा

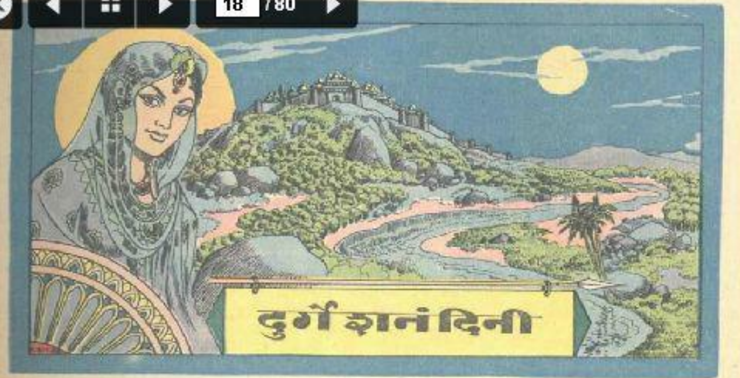
हातीं घेऊन हिरण्यकश्यपु नरसिंहावर धांवला. गरुड सांपाला धरतो तसा नरसिंहानें हिरण्यकश्यपूला सहज उचलून घेतला. परंतु सांप गरुडाच्या चोंचींतून निसटून गेला होता तसाच हिरण्यकश्यपुपण नरसिंहाच्या हातांतून निसटून बाजूला झाला. नरसिंहाचें बळ ओळखून त्यानें या खेपेस त्याच्याशीं गदा युद्ध करण्याचा विचार सोडला व ढाल तलवार घेऊन त्याला मारायला धांवला. परंतु नरसिंहाच्या तेजासमोर त्याचे डोळे दिपून गेले. त्याला नरसिंह दिसेनासा झाला. मग तो त्याला कसा मारणार. म्हणून डोळे मिटून निसटून पळून जाण्याचा त्यानें प्रयत्न केला पण डोळे मिटले असल्यानें त्याला पळतां आलें नाहीं.

नरसिंहानें हिरण्यकश्यपूला संध्याकाळच्या सुमारास दोन्ही हातांनीं उचलून आपल्या मांडीवर उताणा निजवला व आपल्या तीक्ष्ण नखांनीं त्याचें पोट फाडून त्याचा अंत केला. कांहीं राक्षस तलवार घेऊन नरसिंहाला मारण्यास धांवले. पण त्यांना देखील त्यांच्या धन्या पाठोपाठ त्यानें पाठवून दिलें आणि नरसिंह स्वतः सिंहासनावर बसला.

नृसिंह अवतार भयंकर अवतार होता. त्याच्या दर्शनासाठीं ब्रह्मादिक देव आले. हिरण्यकश्यपूचा त्रास त्रिलोकाला असह्य झाला होता. म्हणून त्यांनीं नृसिंहाची स्तुति केली. परंतु नृसिंह शांत झाला नाहीं. तेव्हां ब्रह्मदेवानें प्रह्लादाला विनंति केली. प्रह्लादानें नृसिंहाचें स्तोत्र गाऊन त्याला शांत केलें.

प्रह्लादानें आपल्या बापाची अन्त्येष्टी क्रिया केली व त्याच्यानंतर गादीवर बसला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

[२]

[राजा मानसिंह यांचा मोठा मुलगा जगतसिंह मंदारणच्या वाटेवर एकटाच घोड्यावर बसून जात असतां एका वादळांत सांपडला. काळोखांत त्याला एक देऊळ दिसलें. तो देवळांत शिरला. तें देऊळ शैलेश्वराचें होतें. तेथें एक कुलीन घराण्यांतली तरुण स्त्री व तिची दासी विमला यांच्याशी त्याची ओळख झाली. त्या तरुण स्त्रीचें रूप लावण्य पाहून त्याचें मन तिच्यावर बसलें. त्यानें आपली ओळख सांगितली, पण त्या दोघी कोण हें मात्र त्याला कळलें नाहीं. विमलानें त्याला वचन दिलें कीं बरोबर पंधरा दिवसांनीं तो पुन्हां त्याच जागीं भेटला तर ती तरुण स्त्री कोण हें सांगूं शकेल.]

जगतसिंह वंगदेशांत कशासाठीं आला होता आणि एकटाच कां फिरत होता हें कळण्यास वंगदेशाची त्या काळची स्थिति समजून घेणें आवश्यक आहे. वंगदेशांत बख्त्यार खिलजी यानें मुसलमान धर्माचा झेंडा फडकवला. त्यानंतर मुसलमानांचें राज्य वंगदेशांत कित्येक वर्षें ठाणें करून होतें. परंतु दाऊदखान यानें स्वतःच्या मूर्खपणानें अकबर बादशाहशीं वैर करून जणूं कांहीं झोंपलेल्या सिंहालाच डिवचून जागा केलें.

अकबर बादशाहचा सेनापति मुनव्वरखान यानें दाऊदखानाचा पराभव करून बंगदेशांत मोगल सत्ता स्थापन केली. दाऊदखान आपलें तोंड लपविण्यासाठीं ओरिसा प्रांतांत सकुटुंब पळून गेला. अशा तऱ्हेनें उत्कल प्रांतांत पठाण वंशाचें पाऊल पडलें. त्यांना तेथून हुसकावून लावणें मोगलांना देखील कठिण झालें. तरी शेवटीं उत्कल प्रांताला मोगलांची सत्ता मान्य करावी लागलीच.

परंतु या अवधींत बंगदेशांत बंडाळी सुरू जाली. अकबर बादशाहनें कर वसूल करण्यासाठीं जी व्यवस्था केली होती त्या मुळें तेथील जमीनदार व जहागीरदार चिडून गेले होते. त्यांनीं बंडाचें निशाण उभें करण्याचें ठरविलें. उत्कलच्या पठाणांना चांगली संधी मिळाली. कतलखान नामक एक पठान सरदार बंडखोरांचा पुढारी झाला. त्यानें मिदनापूर हस्तगत केलें.

अकबर बादशाह जसा पराक्रमी होता, तसाच तो हुशार व चतुर पण होता. त्यानें राजपुतांनाच मुख्य मुख्य अधिकाराच्या पदावर नेमलें होतें. राजा मानसिंह त्यांत प्रमुख होता. मानसिंहालाच अकबर बादशाहनें बंगदेश व बिहार प्रांताची राज्य-व्यवस्था पाहण्यासाठीं आपला अधिकारी नेमलें.

मानसिंह पाटणा येथें आला. तेथें शासन व्यवस्था करून तो उत्कल प्रांताकडे वळला त्यानें सैयद खानाला आपल्या मागें राज्याची व्यवस्था पाहण्यासाठीं आपला प्रतिनिधि म्हणून नेमलें होतें. वर्धमान नगराच्या वाटेनें जात असतां त्यानें, सैयद खान याच्याकडे ससैन्य वर्धमान येथें येऊन भेटण्यास निरोप पाठविला. परंतु त्यानें मानसिंहाकडे परत निरोप पाठविला, सैन्याची जमवा जमव करून येण्यास बराच काळ लागेल व या अवधींत पावसाळा सुरू होईल म्हणून पावसाळा संपतांच सैन्य घेऊन येईन. मानसिंहानें निरुपाय होऊन दारुकेश्वर येथें पावसाळा संपेपर्यंत राहण्याचें ठरविलें.

सैयदखान न आलेला पाहून कतलखानानें दूरवर मराऱ्या मारायला सुरवात केली. मंधारण प्रांतावर त्यानें हल्ला केला आणि लूटपाट सुरू केली.

ती वार्ता ऐकून मानसिंह काळजींत पडला. त्यानें शत्रूच्या शक्तीचा कयास लावून घेण्याचें ठरविलें. जगतसिंह बरोबर होताच. मानसिंहानें त्याला शंभर घोडेस्वार देऊन या कामावर पाठविलें. शत्रूच्या शक्तीची सर्व माहिती काढून जगतसिंह परत येत असतां शैलेश्वराच्या देवळांत पोंचला व अचानकपणें त्या स्त्रियांशीं त्याची भेट झाली.

जगतसिंह शैलेश्वराच्या देवळांतून आपल्या अनुयायांसह मानसिंहाच्या छावणींत पोंचला. त्यानें आपल्या वडिलांना पठाणांच्या शक्तीची कल्पना पुरी करून दिली व म्हणाला—

"धरपुर गांवानजीक पठाणांची छावणी आहे. त्यांच्याजवळ सुमारें पन्नास हजारांचें सैन्य आहे व जवळपासच्या प्रदेशांत ते लूटपाट करीत फिरत आहेत. त्यांनीं जागो-जागीं कांहीं किल्ले काबीज केले आहेत व नवीन किल्ले बांधून कायमचें ठाणें देण्याच्या प्रयत्नांत आहेत."

मानसिंहानें पठाणांचें पारिपत्य करण्याचें ठरवून आपल्या सैन्याच्या अधिकाऱ्यांना बोलावून त्यांचा सल्ला घेतला. मानसिंह त्यांना म्हणाला—"गांवामागून गांवें व परगण्या-मागून परगणे दिल्लीच्या बादशाहाच्या

अमलाखालून निसटूं लागले आहेत. आपण हातावर हात धरून बसण्यांत अर्थ नाहीं. आपली सर्व शक्ति पणाला लावून पठाणांना थोपविलेंच पाहिजे. सैयदखान येईपर्यंत युद्धाला आरंभ करणें देखील शहाणपणाचें होणार नाहीं. तरी आपण झोंपलों नाहीं हें दाखविण्यासाठीं तरी एका हुशार व कर्तबगार सेनापतीला पाठविणें आवश्यक आहे."

ती जबाबदारी जगतसिंहानें आपल्या शिरावर घेतली. त्यानें प्रतिज्ञा केली कीं दहा हजारांचें सैन्य घेऊन जाऊन मी पठाणांना सुवर्णरेखेच्या पलीकडे पिटाळून लावीन.

जगतसिंह विष्णुपुराहून जहानाबाद येथें गेला. त्या वाटेवर दक्षिणेकडे मंथारण पडत होतें. ज्या स्त्रियांशीं शैलेश्वराच्या देवालयांत त्याची भेट झाली होती त्या त्याच गांवच्या होत्या.

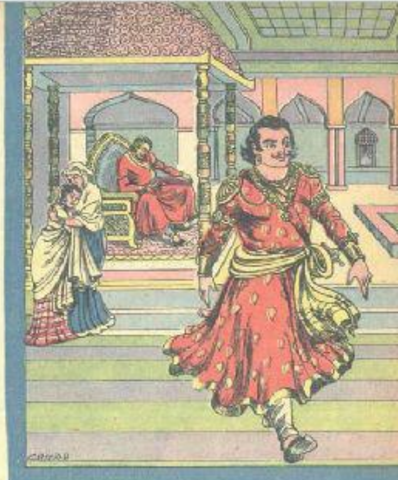
दामोदर नद मंथारण नगराजीकच होता. तो नद एका जागीं वळत होता. त्या वळणावर एका त्रिकोणाकृति प्रदेशांत एक किल्ला होता. किल्ल्याला लागून दोन बाजूला नद वहात होता. तो किल्ला जयधरसिंह नांवाच्या एका हिंदू सरदाराला त्याच्या शौर्याबद्दल जहागीर म्हणून मिळाला होता. प्रस्तुत गोष्टीच्या काळांत जयधर-सिंहाचा वीरेंद्रसिंह नांवाचा मुलगा किल्ल्याचा अधिकारी होता.

वीरेंद्रसिंह तरुण वयांत असतां त्याचें त्याच्या बापाशीं कधींच पटलें नाहीं. बापानें वीरेंद्रसिंहासाठीं एक कन्या पाहिली ती देखील एका जमीनदाराचीच मुलगी होती. चांगली रूपवती होती व आपल्या आईवडिलांची एकुलती एकच मुलगी होती. परंतु वीरेंद्रसिंहानें बापाचें ऐकलें नाहीं व एका गरीब अनाथ स्त्रीशीं लग्न करून घेतलें.

म्हाताऱ्याला या गोष्टीचा मनस्वी राग आला व त्यानें आपल्या मुलाला घराबाहेर काढलें. तरुण वीरेंद्रसिंह आपल्या शौर्याच्या बळावर मोठा हुद्दा मिळविण्याच्या महत्वा-कांक्षेनें मोगलांच्या पदरीं नोकरीला लागला. त्या वेळीं त्याची बायको गरोदर होती म्हणून तिला त्यानें बरोबर नेलें नाहीं व तिच्या आईकडेच ठेवून गेला.

मुलाला घराबाहेर काढल्यापासून म्हाता-ऱ्याचें चित्त कोणत्याहि कामाकडे लागेना. मुलगा कोठें निघून गेला हें देखील त्याला माहीत नव्हतें. त्यानें मुलाचा पुष्कळ शोध केला. पण त्याला त्याचा पत्ता लागला नाहीं. म्हणून म्हाताऱ्यानें सुनेला माहेरून बोलावून घेतलें. तिला एक मुलगी झाली आणि कांहीं दिवसांनीं आजारी पडून मुलीची आई मरण पावली.

वीरेंद्रसिंह बादशाहच्या परवानगीनें रजपूत सैन्यांत भर्ती झाला. त्यानें मोठी कीर्ति मिळविली आणि अलोट संपत्ति घेऊन वृद्ध पित्याच्या मृत्युसमयीं स्वदेशीं परत आला. परत येतांना स्वतःबरोबर तो विमला नांवाची एक दासी व अभिरामस्वामी नांवाचा एक संन्यासी दोघांना घेऊन आला.

विमला घरचें काम पाही, मुख्य करून वीरेंद्रसिंहाच्या मुलीची जबाबदारी तिच्यावर टाकण्यांत आली होती. घरांतली लहान मोठीं सर्व कामें ती करी. पण दासी म्हणून तिला कोणी वागविलें नाहीं. ती वयानें मोठी होती. तरुण वयांत ती फारच सुंदर राहाली असावी यांत कोणाला शंकाच नव्हता. तिचें बोलणें राहाणी व वागणें पाहून ती कुलीन घराण्यांतलीच असावी असें वाटे.

वीरेंद्रसिंहाबरोबर जो संन्यासी आला होता तो नेहमींच किल्ल्यांत रहात नसे. दोन तीन महिनेच मंथारणच्या किल्ल्यांत

तो रहात असेल. बाकी काळ बाहेरच फिरत असे. वीरेंद्रसिंहाचा तो गुरु आहे असें सर्व मानत. दोघे परस्परांचा आदर करीत. वीरेंद्रसिंह अभिरामस्वामीच्या सल्ल्यानें सर्व कामें करी. विमला व अभिरामस्वामी यांच्या व्यतिरिक्त अस्मानी नांवाची आणखी एक दासी वीरेंद्रसिंहाबरोबर दिल्लीहून आली होती.

त्या दिवशीं विमला तिलोत्तमेला घेऊन शैलेश्वराच्या देवळांतून मंधारणला परत आली त्याच्या नंतर दोन तीन दिवसांनीं वीरेंद्र दरबारांत बसला असतां अभिरामस्वामी आला. वीरेंद्रसिंहानें अभिवादन केलें. दोघे आपापल्या जागीं बसल्यावर अभिरामस्वामी म्हणाला—"पठाण व मोगल यांच्या मध्यें भयंकर युद्ध सुरू होणार आहे. या युद्धांत काय करावें असें तुला वाटतें?"

"मी आपल्या बाहुबलानें शत्रूचा पराभव करीन." वीरेंद्र म्हणाला.

"तूं शूरवीरासारखेंच बोललास. पण तुझ्याकडे फक्त एक हजाराचें सैन्य आहे. एका बाजूनें पठाण व दुसऱ्या बाजूनें मोगल आहेत. दोघां पैकीं एक जोंपर्यंत तुला मदत करायला तयार होत नाहीं तोंपर्यंत तुला यश मिळणें शक्य नाहीं. दोघांशीं वैर करण्यापेक्षां एकाशीं मैत्री करून घेण्यांत शहाणपण आहे."

"आपल्या मतें मी कोणाचा पक्ष स्वीकारावा?" वीरेंद्रानें विचारलें.

"यतो धर्मस्ततो जयः! ज्या बाजूला धर्म आहे त्या बाजूला तूं जावें. राजद्रोह करणें महापाप आहे. म्हणून तूं राजाचा पक्ष घ्यावा." अभिरामस्वामी म्हणाला.

"पण राजा कोण? मोगल कीं पठाण? दोघे राज्यासाठीं भांडत आहेत!" वीरेंद्रानें विचारलें.

"कर्तृत्ववान व धर्म परायण अकबर बादशाहच राजा आहे!" अभिरामस्वामी म्हणाला.

परंतु तें ऐकून वीरेंद्रसिंहाचा चेहेरा रागानें फणफणला. डोळे लाल झाले. तो म्हणाला—"महाराज, आपला आशीर्वाद मिळाला तर मानसिंहाच्या रक्तानें आपले चरण धोण्याचें भाग्य मला लाभेल."

"मी बादशाहचा पक्ष घेण्यास तुला सांगितलें आहे, मानसिंहाचा नाहीं. शांतपणानें थोडा विचार कर. रागाच्या भरांत कांहीं करून स्वतःचें अहित करून घेऊं नकोस. मानसिंहावर तुला सूड उगवायचा असेल तर मी त्याला नकार देणार नाहीं. परंतु अकबराच्या बाजूनें युद्ध करण्याविषयीं मी केलेल्या सूचनेबद्दल तुझें काय मत आहे?"

त्यावर वीरेंद्रसिंहानें आपली बाजू स्पष्ट केली कीं अकबराच्या बाजूनें युद्ध करण्यासाठीं मला मानसिंहाच्या हाता खालीं युद्ध करावें लागल्यास मी त्या गोष्टीस कबूल होणार नाहीं. त्या ऐवजीं पठाणांच्या बाजूनें मी युद्ध करीन.

तें उत्तर ऐकून अभिरामस्वामीचा चेहरा गंभीर झाला. त्याच्या डोळ्यांत दोन टिपें

देखील आलीं. तें पाहून वीरेंद्रसिंहाचें मन विचलित झालें व तो आपल्या आसनावरून उठून अभिरामस्वामी बसला होता त्याच्या जवळ गेला व क्षमा करण्यास विनंति केली. तो म्हणाला—"महाराज, आपल्या आज्ञेबाहेर मी नाहीं."

अभिरामस्वामी डोळे पुसून म्हणाला—"मला तुझ्याहून तुझ्या मुलीचा जास्त अभिमान वाटतो. मी कांहीं दिवसांपूर्वी तिची जन्मकुंडली पाहिली होती. मोगलांच्या सेनापतीच्या मुळेंच तिच्यावर संकट येण्याची शक्यता आहे. मोगलांशीं मैत्री केल्यानें हें

संकट टळेल. म्हणून मी तुला त्यांची बाजू घ्यायला सुचविलें आहे. तुझ्या मुलीच्या जन्मकुंडलीची गोष्ट सांगून तुझ्या स्वाभिमानाला धक्का पोंचविण्याचा विचार माझ्या मनांत चुकून सुद्धां आला नाहीं. परंतु मुलीवर संकट येऊं नये म्हणूनच कदाचित तूं पठाणांची बाजू घ्यायचें ठरविलें असशील."

असें सांगून तो उठला आणि जातांना म्हणाला–"द्वारांत कतलखानाचा दूत वाट पहात उभा आहे. मी येत असता त्याला पाहिला व आंतून निरोप येईपर्यंत त्याला तेथेंच बसवून घेण्यास पाहारेकऱ्यांस सांगून मी आंत आलों. मला जें कांहीं सांगावयाचें होतें तें मी सांगितलेंच आहे. म्हणून दूताला आंत बोलवून त्याला जें उत्तर देणें तुला रास्त वाटेल तें देऊन निरोप दे !"

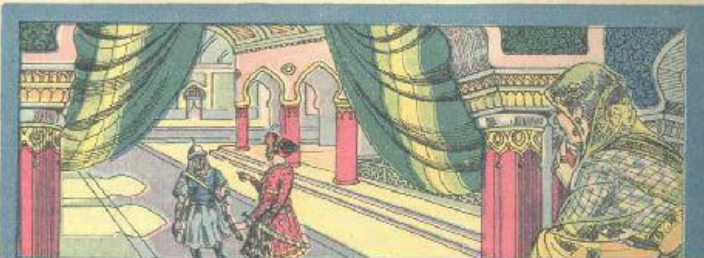
"महाराज ! मी आपला विचार बदलला आहे. मी मानसिंहाच्या हाताखालीं देखील काम करण्यास तयार आहें. त्या दूताला आंत पाठवून देण्यास सांगावें."

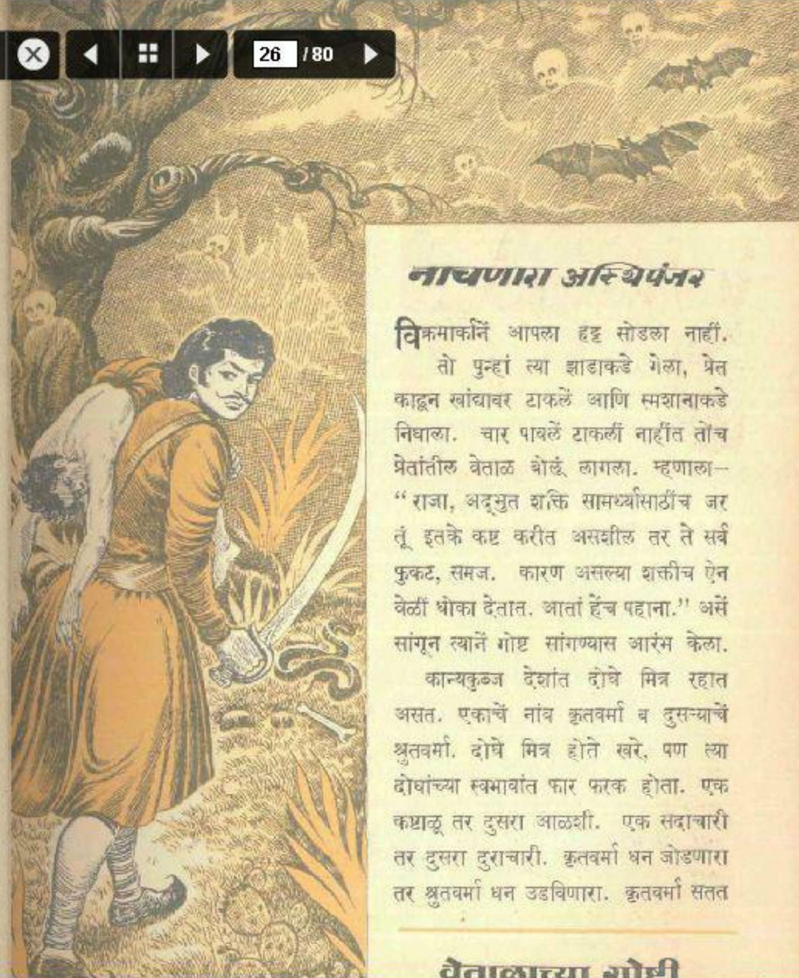
थोड्या वेळानें कतलखानाचा दूत आंत आला व त्यानें कतलखानानें दिलेला लखोटा दिला. पत्रांत लिहिलेला मजकूर येणेप्रमाणें होता–"वीरसिंह, एक हजार घोडेस्वार आणि पांच हजार मोहरा पठाणांच्या छावणींत पाठवून दे. नाहींतर माझे वीस हजारांचें सैन्य मंथारणच्या किल्ल्याला वेढा देण्यास सज्ज उभें आहे !–कतलखान."

पत्र वाचून वीरेंद्र म्हणाला–"तूं आपल्या मालकाला जाऊन सांग कीं सैन्य पाठवून देतों." दूत निघून गेला.

सभेंत झालेलें संभाषण आड उभी राहून विमला ऐकत होती.

[पुढें चालू]

नाचणारा अस्थिपंजर

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां त्या झाडाकडे गेला, प्रेत काढून खांद्यावर टाकलें आणि स्मशानाकडे निघाला. चार पावलें टाकलीं नाहींत तोंच प्रेतांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला–"राजा, अद्भुत शक्ति सामर्थ्यासाठींच जर तूं इतके कष्ट करीत असशील तर ते सर्व फुकट, समज. कारण असल्या शक्तीच ऐन वेळीं धोका देतात. आतां हेंच पहाना." असें सांगून त्यानें गोष्ट सांगण्यास आरंभ केला.

कान्यकुब्ज देशांत दोघे मित्र रहात असत. एकाचें नांव कृतवर्मा व दुसऱ्याचें श्रुतवर्मा. दोघे मित्र होते खरे, पण त्या दोघांच्या स्वभावांत फार फरक होता. एक कष्टाळू तर दुसरा आळशी. एक सदाचारी तर दुसरा दुराचारी. कृतवर्मा धन जोडणारा तर श्रुतवर्मा धन उडविणारा. कृतवर्मा सतत

परिश्रम करून धन मिळवीत असे. परंतु स्वदेशीं पुरेसा पैसा न मिळाल्यामुळें तो परदेशीं जाण्यास निघाला. त्याच्या पाटोंपाठ त्याच्या मित्र श्रुतवर्मा पण निघाला.

परदेशांत कृतवर्मा रात्रंदिवस मेहनत करून पैसा मिळवूं लागला आणि श्रुतवर्मा दारूंत आणि जुगारींत पैसा घालवूं लागला. कृतवर्मा मित्र म्हणून जरूरी तेवढा पैसा श्रुतवर्माला देत असे. त्याला नीट वागण्यासाठीं परोपरीनें सांगत असे. परंतु त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. तीन वर्षें गेलीं. कृतवर्मानें खूप पैसे मिळविले आणि स्वदेशीं जाण्यास निघाला. श्रुतवर्मा त्याला म्हणाला– "मलाहि परदेशांत आतां राहण्याची इच्छा नाहीं. मलाहि तुझ्याबरोबर घरीं परत जावेंसें वाटत आहे. अशावेळीं माझ्याजवळ प्रवासाला पुरेसा पैसा अडकाहि पण नाहीं."

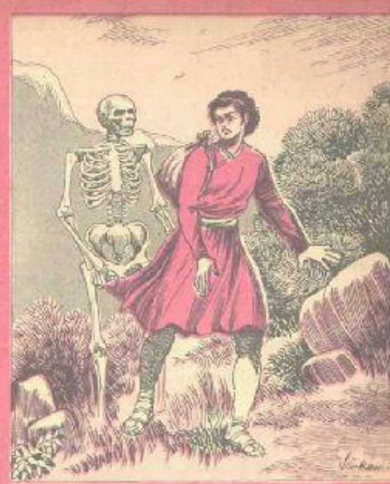
येतांना दोघे बरोबर आले होते. म्हणून परत जातांना कृतवर्मानें श्रुतवर्माला बरोबर घेऊन जाण्याचा विचार केला. दोघे बरोबरच घरीं जाण्यास निघाले.

कृतवर्मानें जेवढे पैसे मिळविले होते ते सर्व त्यानें आपल्या बरोबर घेतले. ते दोघे मित्र जेव्हां आपल्या गांवाच्याजवळ पोहोंचले तेव्हां श्रुतवर्मानें कृतघ्नपणानें कृतवर्माला असावधा पाहून ठार केलें. त्याचें प्रेत रस्त्याच्याकडेला झुडपांत फेकून दिलें. त्याच्या जवळाची सर्व संपत्ति घेऊन आपल्या गांवीं गेला. त्यानें बरीच संपत्ति कमावलेली पाहून घरांतील लोकांना फार आनंद झाला.

श्रुतवर्माला एकटाच आलेला पाहून गांवकऱ्यांनीं कृतवर्माचीहि चौकशी केली. तेव्हां तो म्हणाला–"काय सांगूं तुम्हांला? परदेशांत गेल्याबरोबर तो अगदीं बदलून गेला. वाईट संगतींत राहूं लागला. अर्थातच कमावलेला सर्व पैसा घालवून बसला आणि शेवटीं पोट भरायची सुद्धां भ्रांत पडली."

कृतवर्माच्या पैशावर श्रुतवर्माचें कांहीं दिवस मजेंत गेले. पण दारू व जुगार ह्यांच्या तडाक्यांत ते पैसे किती दिवस पुरणार? थोड्याच दिवसांत उतरती कळा लागली व तो पुन्हां कंगाल झाला. त्याला गांवांत राहणें अशक्य झालें. म्हणून पुन्हां परदेशीं निघाला.

वेशीच्या बाहेर पडतांच त्यानें ज्या ठिकाणी कृतवर्मास ठार केलें होतें त्या जागीं येऊन पोहोंचला. तो पुढें जाऊं लागला तेव्हां त्याला कोणी तरी बोलावीत आहे असा भास झाला. त्यानें मागें वळून पाहिलें. पण त्याला कोणी दिसलें नाहीं. खरोखरच भास झाला असें समजून तो पुढें चालू लागला. पण पुन्हां 'श्रुत' 'श्रुत' असा आवाज त्याच्या कानीं पडला. ह्या खेपेस त्याच्या लक्षांत आलें कीं आवाज रस्त्याच्या बाजूस असलेल्या झुडपांतून येत आहे. तो झुडपाजवळ गेला. त्याला तेथें एक हाडांचा सांगाडा दिसला. तो आश्चर्यानें त्याच्याकडे पाहूं लागला. त्याला कृतवर्माची आठवण झाली. इतक्यांत सांगाडा बोलूं लागला. म्हणाला–"अरे श्रुत, इतक्यांतच

मला विसरलास? माझ्या पैशावरच नाहीं का इतके दिवस तूं चैन केलीस? तुला माझी एकदां तरी आठवण झाली का? मी मात्र तुला भेटण्याच्या इच्छेनेंच आज पर्यंत येथें बसून राहिलों आहे. आज तुझ्या भेटीनें मला फार आनंद होत आहे. काय मला ओळखलें नाहींस? अरे मी कृतवर्मा! आपण ह्याच वाटेनें गेलों होतों आणि परत पण ह्याच वाटेनें आलों होतों."

सांगाड्यांतून निघालेले ते बोल ऐकून व कृतवर्माचें नांव ऐकून श्रुतवर्मा घाबरून गेला. तेथून पळून जाण्याच्या विचारानें तो

बळला देखील. परंतु त्या सांगाड्याच्या हातानें त्याचें धोतर घट्ट धरून ठेविलें. त्याचे पायहि जमीनीला खिळून राहिल्यासारखे त्याला वाटलें. विकट हास्य करून कोठें चाललास म्हणून सांगाड्यानें विचारलें. श्रुतवर्मा म्हणाला—"माझ्याजवळ असलेला सर्व पैसा संपून गेला. म्हणून कामधंदा करून पैसा मिळविण्याच्या हेतूनें मी घरा-बाहेर पडलों आहे. कां उगाच मला त्रास देतोस. जाऊं दे मला."

"हं! म्हणजे तूं पैशाच्या काळजींत आहेस. ठीक आहे. मला एका पेटींत घालून घेऊन चल. मी नाच करून तुला पैसे मिळवून देतों. असा बघतोस काय? तुझा विश्वास नाहीं बसत? हें बघ मी नाच करतों." असें म्हणात त्या सांगाड्यानें सुंदरसें नृत्य केलें. "तूं वाटेल तें गाणें म्हण, मी तालावर नाचतों. माझा नाच दाखवून तूं पैसा मिळव."

पैसे मिळविण्याचें हें उत्तम साधन आहे असें समजून त्यानें तो सांगाडा घेतला व पुढें निघाला.

अस्थिपंजराला नाचवीत तो गांवोगांव हिंडून पैसे मिळवूं लागला. त्याच्या त्या सांगाड्यची ख्याति राजाच्या कानावर गेली. राजानें त्याला बोलावलें व अस्थिपंजराचा नाच करविण्याची आज्ञा दिली. श्रुतवर्माला फार आनंद झाला. त्याला वाटलें, राजा त्या सांगाड्याच्या नाचावर खूष होऊन मला पुष्कळ पैसे देईल. म्हणून तो मोठ्या आनंदानें गाणें गाऊं लागला. पण तो सांगाडा जागचा हाललासुद्धां नाहीं. श्रुतवर्मा तऱ्हेतऱ्हेचे सूर काढून त्याला नाचवण्याचा प्रयत्न करीत होता. परंतु त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. शेवटीं राजाला राग आला. तो म्हणाला—"हा असाच भोळ्या बिचाऱ्या गांवकऱ्यांना फंसवीत असला पाहिजे. याचे हात-पाय कापून याला लंगडा-लुळा करून कोल्ह्या लांडग्यांसमोर टाका याला."

राजाची आज्ञा ती. राजाचे सैनिक त्याला पकडून घेऊन गेले आणि त्याचे हात पाय कापून त्याला रानांत सोडून आले.

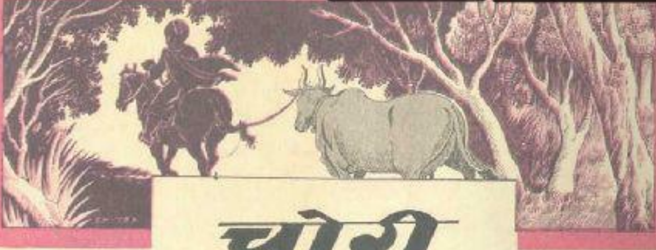
इतकी गोष्ट सांगून वेताळ थांबला व म्हणाला—"राजा, मेल्यानंतर सुद्धां ज्या मित्रानें श्रुतवर्माची एवढी मदत केली तो राजासमोरच कां नाहीं नाचला? कीं राजाला पाहतांच तो सांगाडा घाबरून गेला? अशी एकाएकीं त्यांतील ती शक्ति नाहींशी होण्याचें कारण काय असावें? तूं माहिती असूनहि उत्तर दिलें नाहींस तर तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायाशीं पडतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"सांगाडा जो नाचला तें कांहीं उपकार बुद्धीनें नव्हे. धन मिळवून देऊन मित्राला सुख द्यावें, हा मुळींच त्याचा हेतू नव्हता. केवळ सूड घेण्याच्या बुद्धीनेंच तो नाचत होता. त्याला आपल्या खुनाचा सूड उगवावयाचा होता. आणि त्या साठींच तो राजाच्यासमोर नाचला नाहीं. आपण नाचलों नाहीं म्हणजे राजाला राग येईल. तो श्रुतवर्माला खोटा व फसव्या ठरवील आणि शेवटीं त्याला मृत्यू दंड देईल. ही गोष्ट त्याला पक्की माहीत होती. आणि त्याच्या कल्पनेप्रमाणें खरो-खरच त्याचा हेतु साध्य झाला."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग झालें आणि वेताळ त्याच्या खांद्यावरून नाहींसा होऊन झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला.

[कल्पित]

चोरी

एका गांवांत भीमराव नांवाचा एक वाणी राहात असे. तो व्यापार करून आपला उदरनिर्वाह करीत असे. त्याला एक मुलगी होती. त्यानें तिच्यासाठीं एक योग्य स्थळ पाहालें. लग्न ठरलें. मुहूर्त ठरला. लग्नाच्या तयारीला सुरवात होणार होती. त्यापूर्वी भीमरावानें आपल्याजवळ असलेल्या पैशा अडक्याचा हिशेब लाविला. तेव्हां त्याला समजलें कीं लग्नासाठीं पुरेसा पैसा त्याच्याजवळ नाहीं. तो काळजींत पडला. आतां आयत्या वेळीं पैसा कोठून आणणार! तेवढ्यांत त्याला आठवण झाली कीं त्यांच्या घरांत एक जुना हिरा आहे. तो विकण्याचें त्यानें ठरविलें.

तो हिरा घेऊन राजाकडे गेला व आपला हिरा दाखवून त्याची जी किंमत असेल ती देण्यास विनंति केली. राजानें रत्न पारख्यांना बोलावून त्याची किंमत ठरविली. तो हिरा खरा आणि उत्तम असल्यानें त्याची किंमत एक लाख आणि वर कांहीं हजार झाली.

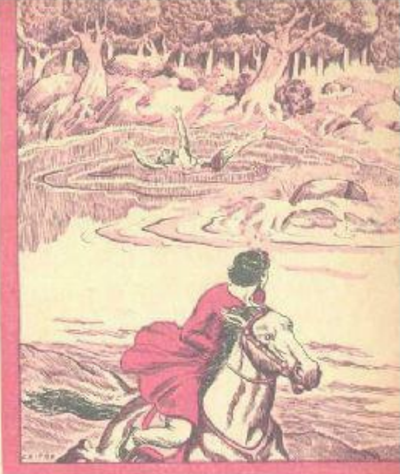
ठरलेल्या किमतींत राजा तो हिरा विकत घेण्यास तयार झाला. पण भीमरावांनीं तेव्हांच्या तेव्हां त्याची सर्व किंमत घेतली नाहीं. गरजेपुरेसा पैसा घेऊन बाकी हप्त्यानें घेण्याचें ठरविलें.

राजाकडून पैसे घेऊन परत येत असतां त्याला वाटलें कीं कन्यादानाबरोबर जांवयाला आपण एक गाय पण दान करावी. म्हणून एक गाय विकत घेऊन त्यानें तिचे दावें आपल्या घोड्याच्या शेपटीला बांधलें व आपण घोड्यावर बसून हळूं हळूं जाऊं लागला. गाईच्या गळ्यांतील घंटा वाजत असल्यानें तो निश्चिंत होता.

वाटेंत एका टेकडीवरून जात असतां घंटेचा आवाज बदलल्यासारखें त्याला वाटलें. म्हणून त्यानें मागें वळून पाहिलें तर घोड्याच्या शेपटीला बांधलेली घंटा वाजत असलेली त्याला दिसली. त्यानें चारीबाजूस नजर टाकून पाहिलें. पण त्याला गाय कांहीं दिसली नाहीं. शेवटीं स्वतःच्या भाग्याला दोष देत देत तो वाट चालूं लागला.

चंड नांवाच्या एका अट्टल चोरानें भीमरावाची गाय चोरून नेली होती. चंडनें भीमरावाला गाय विकत घेतांना पाहिलें होतें. त्याच वेळीं त्याच्याजवळ असलेले पैसेहि त्यानें पाहिले होते. त्याच्या मनांतून तेव्हांच गाईबरोबर घोडा आणि पैसे सुद्धां चोरावयाचे होते. परंतु एकट्यानें तें जमण्यासारखें नसल्यानें त्यानें फक्त गाय चोरून नेली आणि बाकीचें काम आपल्या मुलाला सोंपविलें.

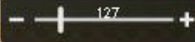
चंडचा मुलगा प्रचंड नदी काठीं एका दगडाजवळ बसला होता. भीमरावाचा घोडा जवळ येतांच तो घाईघाईनें उठला व पाय घसरून नदींत पडल्याप्रमाणें उडी मारून

जोरानें किंचाळला. भीमरावाला वाटलें कोणी वाटसरू पाण्यांत पडला आहे. म्हणून तो घोड्यावरून उतरला. आपले कपडे व सर्व सामान एका पंचांत बांधून घोड्या शेजारीं ठेविलें आणि त्या बुडणाऱ्या माणसाला काढण्यासाठीं पाण्यांत उडी मारली.

पाण्यांत त्याचा पाय एका दोरींत अडकला. त्यांतून सुटण्यासाठीं तो धडपडूं लागला. तेवढ्यांत प्रचंड पोहोत पोहोत किनाऱ्यावर आला आणि त्या दोरीचें टोक बांधून ठेवलेला धोंडा त्यानें पाण्यांत ढकलून दिला. त्या दगडाबरोबर भीमराव आंत

श्री. व. रा. सोनार

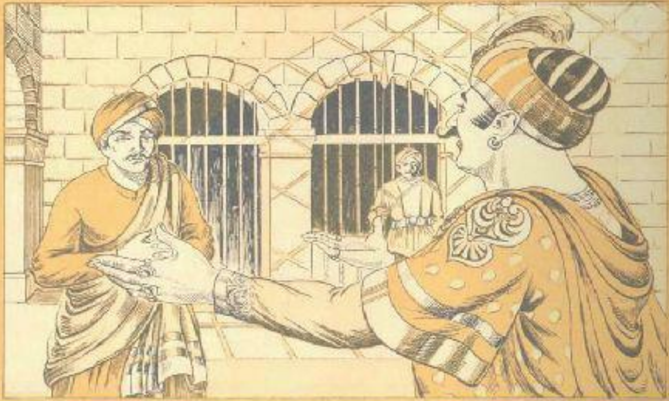

ओढला जाऊं लागला. पण सुदैवानें कमरेला एक चाकू होता. तो काढून तो दोरी तोडून कसा तरी किनाऱ्याला लागला. एवढ्या वेळांत प्रचंडनें घोडा व सर्व सामान लांबविलें. तें पाहून भीमराम बेशुद्ध होऊन पडला.

कपडे गेले, पैसे गेले, घोडा गेला सर्व कांहीं गेले. आतां घरीं कसें जावें अंगभर वस्त्रहि नसल्यानें इतके दूर चालत घरीं जाणें त्याला शक्य नव्हतें. विचारा अंधार पडेपर्यंत तेथेंच बसून राहिला.

काळोख पडूं लागला. लाकूडतोडे जंगलांतून लाकडें घेऊन परतूं लागले होते. त्यांनीं भीमरावाला पाहिलें, त्याची सर्व माहिती काढून घेतली व त्याला कपडे देऊन आपल्या घरीं घेऊन गेले.

रात्रभर भीमराव त्यांच्या घरीं राहिला व सकाळीं उठून राजाकडे गेला. आपली रडकथा सांगून त्यानें राजाजवळ थोडेसे पैसे मागितले.

"पैसे मिळतील हो. परंतु चोराचा शोध तरी लागायला पाहिजे ना? तोंपर्यंत रहा येथें दोन चार दिवस." राजाच्या मंत्र्यानें भीमरावाला सांगितलें व त्याची राहाण्याची व्यवस्था केली.

राजानें दुसरे दिवशीं राज्यांत दवंडी पिटली कीं राजा कपिला गाईंचें दान करणार आहे. योग्य किंमत दिली जाईल.

चंडच्या बायकोला आपल्या नवऱ्याचा व मुलाचा चोरीचा धंदा आवडत नव्हता. म्हणून ते तिला चोरी करून आणलेली प्रत्येक वस्तु विकत घेतल्याचें सांगत असत. चंडनें त्या गाईची किंमत पन्नास रूपये सांगितली होती. राजाकडे खात्रीनें जास्त किंमत मिळेल. म्हणून ती राजाकडे गेली.

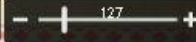
तेथें पुष्कळ गाई आल्या होत्या. त्यांत भीमरावानें आपली गाय ओळखली व मंत्र्याला सांगितलें. मंत्र्यानें त्या बाईला विचारलें कीं ती गाय तिच्याकडे केव्हांपासून न आहे? किती वेतें झालीं? वगैरे वगैरे.

"आम्ही ही कालच विकत घेतली. काल गुरांच्या बाजरांत पन्नास रुपयाला माझ्या धन्यानें विकत घेतली. घाईघाईनें आणून अंगणांत बांधली. मी विचारलेंच म्हणून किंमत तेवढी सांगितली आणि गडबडीनें कोठें तरी निघून गेले."

"ठीक आहे. तूं घरीं जा आणि तुझे यजमान आले म्हणजे त्यांना ह्या शिपायांच्या

बरोबर पाठवून दे. त्याच्या जवळच पैसे देतों." असें सांगून मंत्र्यानें चार शिपायांना तिच्याबरोबर पाठवून दिलें.

चंड गाईला बांधून बाहेर गेला तो प्रचंडाची मदत करण्यासाठीं. पण प्रचंड जेथें नदीकांठीं बसला होता तेथें तो चंडला भेटला नाहीं. त्यानें त्याला जवळपास बरेंच शोधलें. परंतु तो कोठें भेटला नाहीं. शेवटीं येईल तो स्वतःच असा विचार करून चंड घरीं परतला. त्याच वेळीं त्याची बायको शिपायांच्याबरोबर आली होती. शिपायांनीं चंडला पकडून राजाकडे नेलें.

प्रचंड वास्तविक चंडला भेटायचा. पण त्याला घोड्यानें धोका दिला. घोडा मुकें जनावर असलें तरी प्रामाणिक. आपल्या मालकाचें सामान घेऊन दुसराच कोणी स्वार होऊन बसलेला पाहून तो प्रचंडला पाठीवर घेऊन निघाला तो सरळ भीमरावाच्या घरीं येऊन थांबला. घोड्याला धापा टाकीत आलेला पाहून आणि त्या स्वाराजवळ भीमरावाची थैली, सामान आणि कपडे पाहून घरवाल्यांना स्वाराचा संशय आला. त्यांनीं त्याला पकडून राजाकडे नेलें.

इकडून चंडला व तिकडून प्रचंडाला शिपाई घेऊन आले. दोघेहि मुद्देमालासह पकडले गेले असल्यानें न्याय निवाड्याची गरज नव्हतीच.

अशा तऱ्हेनें मंत्र्याच्या चातुर्यामुळें आणि घोड्याच्या प्रामाणिकपणामुळें अट्टल चोर पितापुत्र एकाच वेळीं पकडले गेले.

अर्थातच भीमरावाचें सर्व सामान व पैसे त्याला परत मिळाले. तो मंत्र्याचे आभार मानून आनंदानें घरीं गेला. चोरांना मात्र चांगली शिक्षा झाली.

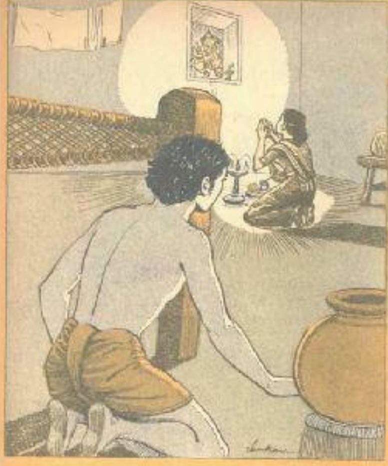

सावत्र आई

एका गांवांत एक शेतकरी राहात असे. परमेश्वराच्या कृपेनें त्याला एक मुलगा झाला. परंतु त्याची आई त्याला जन्म देऊन मरण पावली. शेतकऱ्याला फार दुःख झालें, मुलाचें संगोपन करण्यास त्याच्या घरांत कोणी नव्हतें. म्हणून त्यानें दुसरें लग्न केलें. सावत्र आई, सत्यभामा स्वभावानें फार चांगली बाई होती. तिनें आपल्या सावत्र मुलाचें संगोपन मोठ्या प्रेमानें केलें. त्यामुळें तो मुलगा सुद्धां आईशीं प्रेमानें वागे. तरी पण शेजारी पाजारी होतेच कीं चहाडी करावयाला. ते नेहमीं त्या मुलासमोर म्हणत—"कोणी कितीहि जरी प्रेम दाखविलें तरी आईची सर येणार नाहीं सुरवातीला 'श्री' विचार करी किती चांगली आहे माझी आई. मग हे लोक असें कां म्हणतात. पण पुढें असले बोल वारंवार ऐकून त्याच्या मनांतहि किल्मिष येऊं लागलें. भामाला आपलें स्वतःचें अपत्य नव्हतें. तिची सर्व माया श्रीच्या ठिकाणींच होती. तरी तो जेव्हां तिच्या बोलण्याचा गैर अर्थ करी तेव्हां तिला फार वाईट वाटे.

कांहीं वर्षें लोटलीं. पुढें शेतकरी आजारी पडला व मरून गेला. आतां तर शेजाऱ्यांना चांगलेंच फावलें. ते म्हणत—"जन्मापासूनच सावत्र आईचा छळ. बाप होता कांहीं तरी कोडकौतुक करीत, आतां हाल आहेत मुलाचे."

रोज रोज शेजाऱ्यांची असलीं बोलणीं ऐकलीं आणि आई एकाद्या चुकीबद्दल रागे भरली म्हणजे श्रीला वाटे, लोक म्हणतात तें कांहीं खोटें नाहीं. पण जेव्हां ती प्रेमानें

कुरवाळी, पाठीवर हात फिरवी, कौतुक करी तेव्हां वाटे सर्व जण उगाच आपल्या आईला नांवें ठेवीत आहेत.

"वाटतें आहे तुला तसें. जसजसा मोठा होशील तसतसें कळेल. आम्ही आपलें सांगयचें तें सांगितलें आहे, बाबारे, संभाळून रहा." शेजाऱ्यांची नेहमीं अशाच तऱ्हेचीं बोलणीं ऐकूं येत. त्यामुळें त्यालाहि वाटूं लागलें कीं खरोखरींच आपली आई दुष्ट आहे. आपल्याला छळते आहे.

शेजाऱ्यांची बोलणीं ऐकून श्री विचित्र वागूं लागलेला पाहून भामाला फार वाईट वाटे. ती बिचारी त्याच्या कल्याणासाठीं परमेश्वराची रोज प्रार्थना करी.

रोज संध्याकाळीं सांजवात लावल्यावर भामा देवापुढें हात जोडून उभी राही आणि तोंडानें कांहीं तरी गुणगुणे. एके दिवशीं ती काय म्हणते आहे तें ऐकण्या-साठीं श्री तेथें तिच्याजवळच बसून राहिला. नित्याप्रमाणें भामानें सांजवात लावली आणि हात जोडून डोळे मिटून देवासमोर उभी राहिली. नंतर म्हणाली—"परमेश्वरा, माझ्या श्रीला मुंगीप्रमाणें कर, वाईसारखें कर, त्याला नियमित भूक लागू दे, दोरी व मडक्याचे गुण त्याच्यांत येऊं देत." नंतर तिनें डोकें टेकून देवाला नमस्कार केला.

भामाची प्रार्थना ऐकून श्रीला राग आला. आई माझ्याविषयीं असें काय म्हणत आहे? ह्यांत कांहींतरी तिचा वाईट हेतूच असणार. हो, मुंगीप्रमाणें म्हणजे चुटकी सरशी चुरडण्या सारखें. बायकाप्रमाणें म्हणजे अबला, पराव-लंबी, भुकेनें पीडित म्हणजे भिकारी. दोरी-प्रमाणें म्हणजे गुरांना बांधण्यापलीकडे तिचा काय उपयोग आहे? आणि मडकें म्हणजे जरा धक्का लागला कीं फुटणारें. म्हणजे माझ्या सावत्र आईचें माझ्यावर ही असलीच कृपा मागण्याएवढें प्रेम आहे. असा विचार मनांत येतांच तो उठला आणि मुकाट्यानें घराच्या बाहेर निघून गेला.

तो कोठें चालला होता त्याचें त्यालाच भान नव्हतें. भूक लागली म्हणजे कोणाच्या दाराशीं भीक मागायची आणि झोंप आली कीं कोठें तरी पारावर झाडाखालीं दगडावर झोपायचें. एकदां सूर्यास्ताच्या वेळीं तो एका जंगलांत जाऊन पोहोंचला. तेथें एका झाडाखालीं एक हत्ती मरून पडलेला दिसला. त्याला बऱ्याच मुंग्या लागलेल्या दिसल्या. त्या मुंग्यांची ती गंमत पाहात तो तेथेंच झाडाजवळ एका दगडावर बसला. थोड्या वेळानें झोंप आली म्हणून तेथेंच तो आडवा झाला.

त्यानें सकाळीं उठून पाहिलें तों त्याला हत्तीची सोंड थोडी सरकल्यासारखी दिसली. त्यानें लक्षपूर्वक पाहिलें, मुंग्या आपली सर्व शक्ति एकवटून चिकाटीनें सतत कष्ट करून त्याला ओढून नेण्याचा प्रयत्न करीत होत्या. त्याला मुंग्यांचें कौतुक वाटलें.

दिवसभर चालत राहून संध्याकाळीं श्री एका झोपडीजवळ आला. तो बाहेरच्या ओट्यावर बसला. त्या घरांत दुखणेकरी

बाप आपल्या दोन लहान मुलांची समजूत घालीत असलेला त्यानें पाहिला.

थोड्या वेळानें मुलांची आई आली. तिनें मुलांना कुरवाळलें व म्हणाली–"किती लवकर यावें म्हटलें तरी कामेंच संपत नाहींत. एक एक वाढतच जातें मजुरी घेऊन पीठ मीठ घेऊन येईपर्यंत ही वेळ आली." असें म्हणत ती स्वयंपाकाला लागली.

मुलें गोंधळ करीत होती तरी त्यांना गोडगोड बोलून "झाली हं भाकरी. बघ कशी फुगली" असें म्हणत काम करीत होती. नंतर तिनें मुलांना जेऊं घातलें. नवऱ्याला वाढलें. त्यांना अंथरून पांघरूण करून दिलें व आपण जेवायला बसली. "अग हो, बाहेर एक कोणी मुलगा बसला आहे. त्याची चौकशी केलीस का?"

"करतें हं!" म्हणून दिवा घेऊन ती बाहेर आली. म्हणाली–"कोण रे तूं? कोठून आलास? कांहीं खाल्लेंस का नाहीं? चटणी भाकरी देते ती खा. घोटभर पाणी पी आणि मग नीज."

"तुम्हीं जेवा आई. मला नको." तो म्हणाला.

"उपाशी झोपलास तर झोप येणार नाहीं. लाजूं नकोस. दोन घास खा आणि नीज." बाई म्हणाली.

श्रीनें मुकाट्यानें भाकरी खाल्ली व पाणी प्यायला. पोट भरल्यावर त्याला बरें वाटलें. दुसऱ्या दिवशीं ती बाई म्हणाली–"मी जेथें काम करते तेथें लग्न आहे. चार दिवस गोडधोड मिळेल. रहा तोंपर्यंत येथेंच. मग जा कोठें जायचें तेथें." त्या बाईचा प्रेमळ-स्वभाव व औदार्य पाहून त्याला आपल्या आईची आठवण झाली.

चार दिवस खूप खाल्यानें श्रीला अपचन झालें. तो त्या बाईला म्हणाला–

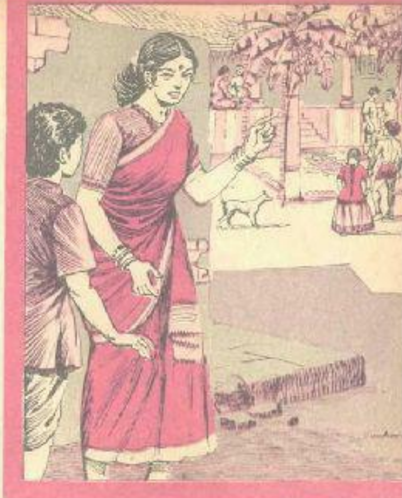
"आज मला जेवायचें नाहीं. आज प्रकृति बरी नाहीं. पोट जड झालें आहे."

"कारे? प्रकृतीला संभाळ बरं, तुम्हां मुलांना चांगली कडकडून भूक लागली पाहिजे. चांगली भूक लागणें चांगल्या प्रकृतीचें लक्षण आहे." ती बाई म्हणाली.

श्रीला आपल्या आईची आठवण झाली. तीहि रोज हात जोडून देवाजवळ प्रार्थना-करीत असे कीं श्रीला नेहमीं चांगली भूक लागूं दे! म्हणजे प्रकृति नेहमीं उत्तम असूं दे हाच अर्थ.

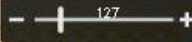
ह्या बाईच्या प्रत्येक व्यवहारांत त्याला त्याच्या आईचें साम्य भासत होतें. त्यानें तिला तें सर्व सांगितलें. म्हणाला–"बाई, तुम्ही हें जें मला सांगितलेंत त्यासाठीं माझी आई रोज देवाजवळ प्रार्थना करीत असे. मला वाटलें ती माझ्याशीं दुष्टावा करते आहे. म्हणून मी तिला सांगितल्या शिवाय घर सोडून आलों."

"वेडा आहेस झालं. इतकी मायेची तुझी आई. तिला सोडून तूं पळून आलास? जा आत्तांच्या आत्तां घरीं जाऊन तिची क्षमा माग. तुझ्या काळजीनें ती रात्रीचे दिवस करीत असली पाहिजे. बाबा, तुला

इतकीं वर्षें आईजवळ राहून तिचें हृदय कसें समजलें नाहीं? तूं निघून गेल्यामुळें तिच्या हृदयांत किती वेदना होत असतील. जा, तूं अगोदर घरीं जा."

श्री उठला आणि तडक घरीं आला. तो घरीं पोहोंचला त्या वेळीं मध्यरात्र होती. कोणी चोर घराची भिंत फोडून आंत शिरत होता. तोहि त्याच भोंकातून आंत गेला व त्यानें चोराला पकडलें, आणि ओरडला–"आई! मी श्रीकांत आलों आहें! अगोदर दिवा लाव. बघ मी चोराला पकडलें आहे."

भामानें दिवा लावला व एक दोरीचा तुकडा त्याला दिला. त्यानें चोराचे हात बांधले व शेजाऱ्यांच्या मदतीनें पोलिसांच्या स्वाधीन केलें.

भीमानें गदगद होऊन आपल्या मुलाला विचारलें–" असें सांगितल्याशिवाय कुठें गेला होतास ?"

श्रीकांतनें सर्व हकीगत सविस्तर सांगितली आणि म्हणाला–" आई, तूं देवाजवळ माझ्याविषयीं प्रार्थना करतेस कीं मुंगी होऊं दे, बाई होऊं दे, दोरी होऊं दे, मडकें होऊं दे, त्यांतील मुंग्यांच्या शक्तीचें, बाईच्या मनाचें आणि दोरीचें महत्त्व मला कळलें. त्यांच्यांत असलेलें सामर्थ्य माझ्या लक्षांत आलें. असें असून अजून मडक्याचें वैशिष्ट्य मात्र मला कळलें नाहीं."

" बाळा, मातीचें भांडें ओबड धोबड असलें तरी तें तऱ्हेतऱ्हेच्या कामाला उपयोगी पडतें. सोन्या चांदीच्या, तांब्या-पितळेच्या भांड्यांपेक्षां त्याचा उपयोग जास्त होतो. त्यांत ठेविलेली वस्तु नासत नाहीं, आंबत नाहीं, कळकत नाहीं. त्याची किंमत कमी असल्यानें गोरगरिबांना तें सहज विकत घेतां येतें. त्या लोकांचा सर्व संसारच त्या भांड्यावर चालतो. दिसायला ती वस्तु क्षुल्लक वाटली तरी ती फार चांगली आणि उपयोगी आहे."

श्रीच्या मनावर आईच्या ह्या सांगण्याचा चांगला परिणाम झाला. आई बद्दलचा त्याचा आदरच वाढला. आपली आई फार चांगली आहे ह्याची त्याला खात्री वाटली. त्यानें आईचे पाय धरून क्षमा मागितली व अविचार न करण्याचा निश्चय केला.

भय कशाशीं खातात ?

एका गांवीं एक घरंदाज गृहस्थ रहात असत. त्यांना एक मुलगा होता. त्याचें नांव गुणवंत होतें. अगदीं लहानपणापासूनच तो खोडकर होता. म्हणून त्याला लोक गुणवंत या नांवाऐवजीं गुंडवंत म्हणूं लागले त्याच नांवानें सर्व त्याला ओळखूं लागले.

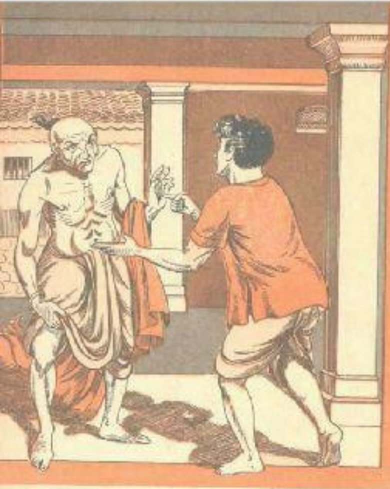
सुरवातीला तो कुत्र्या-मांजरांबरोबर खेळत असे व पुढें गाई-गुरें व घोडे यांच्या-बरोबर खेळूं लागला. त्याला कशाची भीति म्हणून नव्हती. म्हणून त्याला वळण लावणें त्याच्या आईवडिलांना कठिण वाटूं लागलें. बापानें त्याला एका गुरूकडे नेऊन ठेवायचें ठरविलें व गुरूला जाऊन म्हणाला–" याचें लक्ष विद्याभ्यासाकडे लागेल व कामधंदा शिकून हा मार्गाला लागेल असें कांहीं तरी करा. मागाल ती गुरुदक्षिणा मी देईन."

गुरूनें शिष्याचें लक्ष विद्याभ्यासाकडे लागावें म्हणून पुष्कळ यत्न करून पाहिला. पण त्याला त्यांत यश आलें नाहीं. चिडून जाऊन गुरु शिष्याला म्हणाला–" तुला भय ही वस्तु माहीतच नाहीं असें दिसतें !"

" भय कशाशीं खातात, गुरुवर्य ? " शिष्यानें विचारलें. गुरूनें त्याचें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं व रात्रीं काळोखांत घोंगडीखालीं तोंड झांकून ओरडत शिष्य झोंपला होता तेथें आला. गुंडवंत जागा झाला व ओरडणाऱ्या त्या काळ्या वस्तूकडे पाहून म्हणाला–" कोण तूं ?"

" भूत आहें, भूत ! तुला खायला आलों आहें !" गुरु म्हणाला.

" सर्व भूत म्हणतात तें कसें असतें हें आज दिसलें, मला. पण काय ? तुला तोंड

देखील नाहीं. मग तूं मला कसा काय खाणार ?" गुंडवंतानें विचारलें.

गुरु चकितच झाला व पुढें कांहीं बोलला नाहीं. पण गुंडवंत म्हणाला–"थांब, मी आपल्या गुरुवर्यांना जागा करतों. ते तुला खायला घालतील आणि मग आपण दोघे खूप खेळूं." असें सांगून गुंडवंत जवळ येऊं लागला. भुताचें सोंग करून आलेले गुरुवर्य धावूं लागले व काळोखांत एका जागीं ठेच लागून पडले. गुंडवंतानें जवळ जाऊन गुरूला ओळखलें व म्हणाला–"तुम्हींच का ? तर मग हा गमतीचा खेळ आहे. उद्यांपासून रोज असा कांहीं तरी नवा खेळ खेळूं या गुरुवर !"

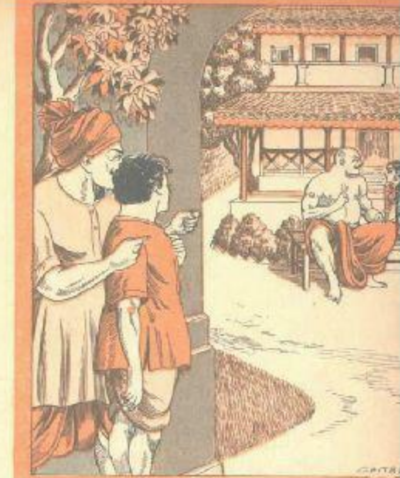
दुसऱ्या दिवशीं गुरूनें गुंडवंताला त्याच्या घरीं पोंचता केलें व त्याच्या बापाला जाऊन म्हणाला–"तुमच्या चिरंजीवांना भीति भय म्हणून कोणाचें नाहीं. याला विद्याभ्यास कसा काय येणार ?"

बापानें मुलाला वाटखर्चापुरेसे पैसे दिले आणि म्हणाला–"बाळ ! आतां तूं स्वतःच कोठें तरी जाऊन कामधंदा शिकून पोटापुरते पैसे मिळव."

गुंडवंत कामधंदा शिकण्यासाठीं परगांवीं निघाला. वाटेंत एक रान होतें. रानांत शिकारी जात होते. एक वाघ गवताआड लपून बसलेला त्यांनीं पाहिला. पण पुढें जाऊन त्याला धरण्याची किंवा त्याला गोळी मारण्याची कोणाची छाती होईना. ते परस्परांशीं बोलत होते. प्रत्येक जण म्हणत होता–"आपण नाहीं बुवा, पुढें जात. आपल्याला भय वाटतें." गुंडवंत तें ऐकून पुढें गेला व विचारूं लागला–"भय कोठें आहे ? मला तरी दाखवा !"

एका शिकाऱ्यानें त्याला मूर्खांत काढून एका गुहेकडे बोट दाखविलें व म्हणाला–"त्या गुहेंत आहे !" गुंडवंत गुहेंत शिरला. त्याला तेथें वाघाचीं पिलें दिसलीं. तो मनाशीं म्हणाला–"केवढी मोठीं मांजरें ! हेंच का भय ?" तो पिलांना घेऊन गुहेबाहेर आला.

त्याचें तें साहस पाहून सर्व शिकाऱ्यांनीं तोंडांत बोटेंच घातलीं. पुढें त्यानें हें विचारल्यावर कीं "हेंच का भय ?" शिकारी थक्कच झाले. म्हणाले–"होय बाबा ! ह्यांनाच आम्ही भय म्हणतों. पण यांचा बाप जरी समोर येऊन उभा राहिला तरी तुला मात्र त्याचें भय वाटणार नाहीं ! चल राजाकडे ! तो तुला या साहसाबद्दल खात्रीनें कांहीं बक्षिस देईल."

राजानें वाघाचीं पिलें ठेवून घेतलीं व गुंडवंताला बक्षिस देऊन त्याचा सत्कार केला. सत्कार समयीं राजानें एक मेजवानी दिली तेव्हां हजर असलेल्या सरदार मानकऱ्यांना गुंडवंत म्हणाला–"मी भय कसें असतें व कशाशीं खातात हें पहात फिरत आहें. पण अजून तें मला आढळलें नाहीं.

राजाच्या एका पहलवानानें त्याला बरोबर बोलाविलें आणि म्हणाला–"चल, दाखवितों, तें कसें असतें तें !" तो पहेलवान गुंडवंताला आणखी एका पहेलवानाच्या घरीं घेऊन गेला. तो पहेलवान दिग्विजय मिळवून नुकताच परत स्वदेशीं आला होता. दोघे त्याच्या घरीं पोंचले. तेव्हां तो पहेलवान आपल्या मुलीबरोबर बागेंत बोलत बसला होता. त्याच्याकडे बोट दाखवून दरबारी पहेलवान गुंडवंताला म्हणाला–"त्या पहेलवानाच्या छातींत दोन तीन बुक्के मार ! तो दाखवील तुला भय कसें असतें तें."

गुंडवंत सरळ पुढें गेला आणि त्या दिग्विजयी पहेलवानाला म्हणाला–"जरा उभे तर रहा !" आणि तो उभा राहल्याबरोबर गुंडवंतानें तीन बुक्के जोरानें त्याच्या छातींत मारले. तो पहेलवान बेशुद्ध होऊन जमिनीवर

पडला. शुद्धीवर आल्यावर त्यानें गुंडवंताची मानगुटी धरली व तो पिळवटणार, इतक्यांत त्याची मुलगी त्याला म्हणाली—"बाबा! त्यानें तुम्हांला बेशुद्ध केलें होते. आतां त्याच्यावर राग कां दाखवितां?"

"त्यानें कुस्तींत मला जिंकलें असतें तर मी तें कबूल केलें असतें. त्यानें नियमा-विरुद्ध माझ्या छातींत बुक्के मारून मला बेशुद्ध केलें होतें." पहेलवान म्हणाला.

"मी तुला जिंकण्याच्या हेतूनें नव्हतों आलों. भय काय असतें हें पाहाण्यासाठीं आलों होतों." गुंडवंत म्हणाला.

"ठीक! तर मग मार आतां! छाती असेल तर!" असें पहेलवान म्हणाला आणि छाती पुढें करून उभा राहिला.

गुंडवंतानें दोन तीन बुक्के मारले त्याच्या छातींत. तो थोडादेखील भ्याला नव्हता.

पहलवानाची मुलगी मध्यें उभी राहून आपल्या बापाला म्हणाली—"बाबा! तुमचें बळ याच्या अंगांत नसेल पण निर्भयपणा अर्धा देखील तुमच्या अंगांत असेल कीं नाहीं, शंका आहे. याला विचारा तर जरा कीं हा तुमचा जांवई व्हायला तयार आहे का?"

पहेलवान हंसत म्हणाला—"असें होय!" नंतर तो गुंडवंताला म्हणाला—"माझी मुलगी दाखवील तुला भय कसें असतें तें. तिच्याशीं लग्न करायला तयार आहेस का तूं?" तो लग्नाला कबूल झाला व दोघांचें लग्न झालें. नंतर त्यानें बायकोला विचारलें—"तू मला भय कसें असतें दाखवणार होतीस ना?"

ती म्हणाली—"होय!" आणि एका डबक्यांतला एक बेडूक आणून गुंडवंतावर टाकला. गुंडवंत ओरडला—"अरे बाप रे!" त्याची बायको म्हणाली—"हेंच तें भय!"

यक्षिणी राजकन्या

फार पूर्वी गांधार राज्यांत धनवंत नांवाचा राजा राज्य करीत होता. एकदां तो शिकारीला गेला असतां त्याला एका फुल-झाडाजवळ एक सुंदर तरुणी उभी असलेली दिसली. तिच्या रूपावर तो इतका भाळला कीं त्यानें हातांतलें धनुष्यबाण टाकलें आणि आपल्या बरोबरच्या साथीदारांना परत जायला सांगून तो ती उभी होती तेथें गेला. त्यानें तिला विचारलें कीं तूं कोण व अशी एकटी उभी कां?

ती म्हणाली—"मी अप्सरा आहें. आकाशमार्गें जातांना ही वनश्री पाहून खालीं उतरलें. किती सुंदर आहे ही आणि फुलांचा वास पण कसा दरवळला आहे चहूंकडे!"

"तुला हा देश आवडला आहे तर! मग तूं येथेंच कां नाहीं रहात? तूं माझ्या अन्तःपुरांत आलीस तर माझें आयुष्य सुखी होईल." राजा म्हणाला.

अप्सरेनें मान हलवून तें कबूल केलें. पण ती म्हणाली—"तुझ्या डोळ्यावर झांपड पडलें आहे तसें तुझ्या बुद्धीवर पण पडलें आहे. नाहीं तर माझें रूप पाहूनच तूं ओळखायला पाहिजे होतेंस कीं मी मर्त्य-लोकांतील स्त्री नसून गंधर्व लोकांतील एक अप्सरा आहें. तर मग तूं खरोखरचाच आंधळा होऊन रहा!" असा शाप देऊन ती आकाश मार्गें उडून गेली.

आंधळ्या धनवंताला त्याच्या लोकांनीं परत घरीं नेलें. त्याचें अंधत्व जाऊन त्याला छान दिसूं लागावें म्हणून पुष्कळ औषध पाणी केलें. पण गुण पडला नाहीं. शापा-मुळें अंधत्व आलें होतें तें शापमुक्ति झाली

तरच जाणार! कोणी तरी त्या गंधर्व स्त्रीकडे जाऊन शापमुक्ति मिळवून आणल्यास तें शक्य होतें.

धनवंताला निरंजन नांवाचा एकुलता एक मुलगा होता. तो म्हणाला—"मी गंधर्व लोकांत जाऊन त्या अप्सरेला हुडकून काढीन व शापमुक्ति मिळवून बाबांचें अंधत्व दूर करीन." असें सांगून तो धरून निघाला.

गंधर्वलोक ईशान्येला आहे हें त्यानें ऐकलें होतें. म्हणून तो त्या दिशेनें निघाला व बरेच दिवस चालत राहिला. कित्येक दिवसांनीं तो अशा एका जागीं पोंचला कीं पुढें जायला वाटच नव्हती. तेथें मनुष्य-वस्ती नव्हती. खायला प्यायला देखील कांहीं मिळालें नाहीं. तो उपाशीच एका झाडाखालीं झोंपला. त्याची झोप मोडली तेव्हां त्याला कोणीतरी काळी कुरूप स्त्री फळें खायला घेऊन आलेली दिसली.

"मी यक्षिणी आहें. मी या झाडावर राहातें. कोणी या दिशेला फिरकत देखील नाहीं. तूं या झाडाखालीं येऊन झोंपलास. तू माझा अतिथि आहेस. तुझा सत्कार करण्यासाठीं मी आलें आहें. तूं इकडे कसा काय आलास?" यक्षिणीनें विचारलें.

निरंजननें तिला, तो ज्या हेतूनें आला होता तें सर्व सांगितलें व म्हणाला—"भुकेनें कासावीस होऊन झाडाखालीं पडलों होतों. मला फळें खायला देऊन माझ्यावर उपकार केले आहेस ते मी जन्मोजन्मीं विसरणार नाहीं. तूं मला गंधर्वलोकाची वाट दाखव."

"येथून गंधर्वलोकांत जायला फक्त आकाशमार्गच आहे आणि तेथें जाणें तुला अशक्य आहे!" यक्षिणी म्हणाली.

"अशक्य असो वा शक्य! मी परत फिरणार नाहीं. तूं नाहीं का मला मदत करणार?" निरंजन म्हणाला.

"मी तुला गंधर्वलोकाच्या दारापर्यंत घेऊन जायला तयार आहें. आंत नाहीं जातां यायचें मला." ती म्हणाली.

"तूं इतके उपकार केलेस तरी पुरे! मी स्वतःला तुझा आजन्म ऋणी मानून या उपकाराची फेड करण्यासाठीं आपलें सर्वस्व खर्ची घालीन." निरंजन म्हणाला.

"फक्त एकच इच्छा आहे! ती पुरी केलीस कीं या उपकाराची फेड होईल." यक्षिणी म्हणाली.

"मी तुझी ती इच्छा यथाशक्ति पुरी करण्याचा यत्न करीन." निरंजन म्हणाला.

"तुला करतां येणार नाहीं असें मी मागेनच कसें?" असें सांगून तिनें निरंजनला डोळे मिटून घ्यायला सांगितलें. त्यानें डोळे मिटल्याबरोबर तो गंधर्वलोकाच्या द्वारा-समोर जाऊन पोंचला. यक्षिणी एका ढगावर बसून राहाली. ती त्याला म्हणाली—"तूं येईपर्यंत मी येथें तुझी वाट पाहतें. मी तुला स्वदेशीं पोंचता करीन."

निरंजननें गंधर्वलोकांत प्रवेश केल्या-बरोबर गंधर्वजातीच्या स्त्रिया घोळका करून त्याच्या चारी बाजूला उभ्या राहाल्या. "किती सुंदर आहे हा तरुण! कोणी बरें

बोलाविलें असेल? कोण असेल ती भाग्यवान स्त्री?" प्रत्येकीच्या मनांत हेच विचार येत होते. त्या विचारूं लागल्या—"कोण पाहिजे? काय पाहिजे तुला?"

"मला एका गंधर्वलोकांतील अप्सरेला भेटावयाचें आहे. तिचें नांव माहीत नाहीं मला. ती भूलोकीं आली होती व माझ्या वडिलांना शाप देऊन निघून आली. त्या शापानें माझ्या वडिलांना अंधत्व आलें." तो म्हणाला.

तें ऐकून त्या चकित होऊन परस्परांकडे पाहूं लागल्या. पण कांहीं तरी आठवल्या-

सारखें त्यांच्या चेहऱ्यावरून भासलें. गंधर्व-राजाची जेष्ठ कन्या पुष्पोत्तमेकडे त्या त्याला घेऊन गेल्या.

"तूं त्या राजाचा मुलगा आहेस होय ! मीच दिला होता त्याला तो शाप ! त्यानें स्वतःच्या अंतःपुराची शोभा वाढवण्यासाठीं मला बोलावून माझा अपमान केला. म्हणून मी शाप दिला." पुष्पोत्तमा म्हणाली.

"माझ्या वडिलांनीं अपमान करण्याच्या हेतूनें तें म्हटलें नव्हतें. खरोखरी तुझा आदर करण्यासाठींच ते तसें म्हणाले होते. कृपा करून तूं आपला शाप परत घे व त्यांना शापमुक्त कर." निरंजननें हात जोडून विनंति केली.

पुष्पोत्तमा त्याला एक फूल देत म्हणाली–"शाप परत घेतां येत नाहीं. पण हें फूल कोणी त्याच्या डोळ्यावर फिरविलें तर पुन्हां दृष्टि येईल. परंतु ज्यानें वचन देऊन तें मोडलें नसेल अशा माणसानेंच हें काम केलें पाहिजे. नाहीं तर आलेले डोळे पुन्हां जातील."

निरंजन तें फूल घेऊन पुष्पोत्तमेचे आभार मानून गंधर्वलोकाबाहेर आला. यक्षिणी वाट पहात उभी होतीच. तिनें त्याला क्षणार्धांत स्वदेशीं पोंचतां केलें व म्हणाली–"राजकुमार, माझ्याकडून शक्य होती ती सेवा मी केली. आतां तूं वचन दिलें होतेंस त्याप्रमाणें माझी एकच एक इच्छा पुरी कर. माझ्याशीं तूं विवाह कर."

निरंजन म्हणाला–"मी लवकर परत येईन. तोंपर्यंत तूं येथेंच वाट पहा !" असें सांगून त्यानें राजधानींत प्रवेश केला व यक्षिणी वाट पहात उभी राहाली.

निरंजननें गंधर्वलोकांतून आणलेलें फूल आपल्या वडिलांच्या डोळ्यावर फिरविलें. त्याबरोबर धनवंताला दृष्टि आली. यक्षिणीला दिलेल्या वचनाची गोष्ट सांगून निरंजन म्हणाला–"मी तिच्याशीं लग्न करणार."

"बाळ, तें शक्य नाहीं. वचन दिलें म्हणून काय झालें. असलीं वचनें पाळण्याची गरज काय ?" राजानें सला दिला.

"पण, मी दिलेलें वचन मोडलें तर तुम्हांला पुन्हां अंधत्व येईल !" निरंजन म्हणाला.

"तुझें एका यक्षिणीशी लग्न करून देण्या ऐवजीं मी आंधळा राहालों म्हणून काय बिघडलें ?" राजा म्हणाला.

निरंजननें त्यावर कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. पण गुप्तपणें तो यक्षिणी उभी होती तेथें आला आणि म्हणाला–"मी तुझ्याशीं लग्न करण्यासाठीं आलों आहे. पण एक विनंति आहे. तूं अदृश्यरूपें राजवाड्यांत प्रवेश कर ! तुला पाहून सर्व भिऊन जातील."

"पाणिग्रहण झाल्यावर तूं सांगशील तशी रहायला मी तयार आहें." यक्षिणी म्हणाली. निरंजननें तिच्याशीं विधिवत लग्न केलें. पाणिग्रहण केल्याबरोबर यक्षिणीच्या जागीं एक सुंदर राजकन्या पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. ती म्हणाली–"मी वत्स-देशाची राजकन्या आहें. माझें नांव सुगंधा. एकदां एक म्हातारा योगी आमच्या घरीं आला. माझ्या वडिलांनीं त्याच्या सेवेसाठीं मला नेमलें. त्यानें माझ्याशीं लग्न करण्याची इच्छा दर्शविली. मला आवडलें नाहीं. त्यावर त्या योग्यानें मला एक यक्षिणी करून टाकलें. पण माझ्या वडिलांच्या विनंतीला मान देऊन मला शापमुक्त होण्यास उपाय सांगितला. माझें हें भयंकर रूप पाहूनहेखील कोणी माझें पाणिग्रहण करील तर मला पूर्वरूप मिळेल. तो सुदिन आज उजाडला."

शाहीराचें चातुर्य

एका गांवीं बाळकृष्ण भट नांवाचा एक शाहीर रहात असे. तो फार चतुर व हुशार होता. गांवांत कोठें मंगलकार्य असलें कीं तो त्या घरीं जाई व त्या घरच्या थोरा मोठ्यांचें कीर्ति-स्तवन करून ते करतील त्या दानावर उदरनिर्वाह करी.

गांवांतले सर्व लोक त्याला बक्षिस व इनाम देत. देत नव्हता काय तो गांवचा पाटील. पाटलाच्या घरीं मंगलकार्य असलें कीं तो बिनचूक त्यांच्या घरीं जाई व पाटलाच्या घराण्याचें स्तवन करून पोवाडे म्हणे. प्रत्येक वेळीं पाटील म्हणे—"काय हो तुमचा खडा आवाज आणि काय पण तुमच्या गाण्याचा रागरंग! तुम्हांला भलें मोठें इनाम मिळालें पाहिजे. पुढल्या मंगल-कार्याला आलें पाहिजे बरं का!" अनेक मंगलकार्यें झालीं, पण बाळकृष्ण भटाला कोरेंच परतावें लागलें.

पुढें एकदां पाटलाच्या मुलीचें लग्न ठरलें. बाळकृष्ण भटाला कळलें. काय वाटेल तें झालें तरी या खेपेस भलें मोठें इनाम मिळाल्याशिवाय घरीं परतायचेंच नाहीं. या खेपेस पाटलाकडून एक चांगली दुभती गाय मागून घ्यायचें बाळकृष्ण भटानें मनाशीं ठरविलें.

तो ठरल्या दिवशीं पाटलाच्या घरीं लग्नाच्या मांडवासमोर जाऊन उभा राहिला. त्यानें पाटलाची फार स्तुति करून कांहीं गीतें म्हटलीं व वरवधूला आशीर्वाद देऊन कांहीं पदें म्हटली. नंतर हात जोडून उभा राहून पाटलाला म्हणाला—"यजमान! या खेपेस मोठें इनाम मिळालें पाहिजे!"

श्री. ल. दा. महाजन

पाटील व्याह्यांच्यासमोर "नाहीं" कसें म्हणणार? म्हणाला—"माग, तुला जें हवें तें!"

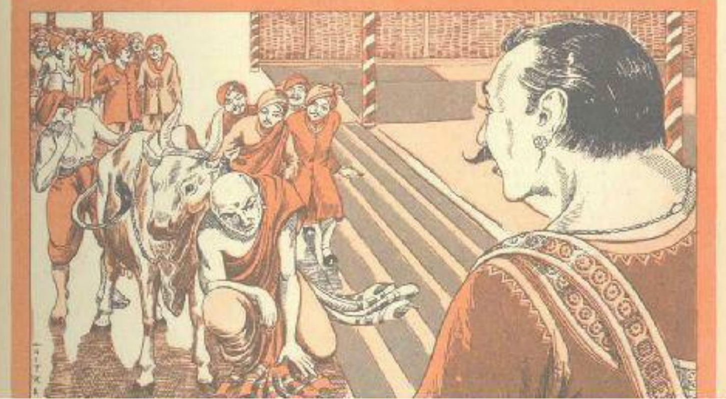
"मी गरीब आहें. माझें फार मोठें कुटुंब आहे. मुलें बाळें पण पुष्कळ आहेत. एक दुभती गाय मिळाली तर आपलें नांव काढून मुलें दूध पितील." शाहीर म्हणाला.

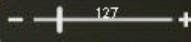
पाटलानें एका नोकराला बोलावून कांहीं तरी त्याच्या कानांत सांगितलें.

नोकर गोठ्यांत गेला, एक म्हातारी गाय आणून समोर उभी केली. ती पाहून शाहीर काय म्हणतो, सर्व उत्सुकतेनें पाहूं लागले.

ती गाय पाहून शाहीर बोलायला मागें पुढें करूं लागला. त्या गाईला घेऊन जाणें फुकट होतें. कारण ती निरुपयोगी होती न घ्यावें तर पाटलाचा अपमान केल्यासारखें होणार. म्हणून खूप विचार करून त्यानें एक युक्ति केली.

तो गाईजवळ गेला आणि तिच्या काना-जवळ जाऊन कांहीं तरी पुटपुटला. नंतर स्वतःचा कान गाईच्या तोंडाजवळ नेऊन डोकें हलवून असें भासवूं लागला कीं गाय कांहीं तरीं त्याला सांगत आहे व तो ऐकत आहे. तें पाहून सर्व चकित झाले. कांहीं

लोक हंसूं लागले. कांहीं खाणाखुणा करून कांहीं तरी बोलूं लागले. कीं शाहीर हे काय करीत आहे.

पाटिलानें थट्टेनें हंसत त्याला विचारलें—"काय रे गाईशीं कसल्या कान गोष्टी चालल्या आहेत?"

शाहीर म्हणाला—"कांहीं नाहीं यजमान! मी गाईला विचारीत होतों, तिला पाडा होईल कीं पाडी?"

"काय म्हणाली ती?" पाटलानें थट्टेच्या सुरांत विचारलें.

"ती म्हणाली—"मी सत्ययुगांत महिषासुराकडे होतें. महिषासुराचा वध जगन्माता दुर्गेनें केला. सत्ययुग संपलें. त्रेतायुग आला. रावण जन्मला. रामानें त्याचा वध केला. हें सर्व मी स्वतःच्या डोळ्यां देखत घडत असलेलें पाहिलें. द्वापरयुगांत त्या बाल-कृष्णानें गोकुळांतल्या इतर सर्व गाईंबरोबर मला देखील वृंदावनांत चरायला नेलें होतें. आतां कलियुग चालू आहे व संपतहि आला आहे. माझें मन विटलें आहे या संसार सुखाला! आणि तूं विचारतोस तुला पाडा होणार कीं पाडी. लाज नाहीं वाटत तुला? मला वासरूं झालें तर लोक हंसणार नाहींत का?" तें उत्तर ऐकून सर्व उपस्थित लोक खदखदां हंसूं लागले. पाटलाची मान खालीं झाली.

पाटील नोकरावर खवळून मोठ्यानें ओरडले—"तुला चांगली दुभती गाय आणायला सांगितलें आणि ही कसली गाय आणलीस तूं? जा, एक चांगली गाय घेऊन ये!"

चांगली गाय मिळाल्यावर शाहीर आनंदानें घरीं परतला.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळच्या मुलाला सातवां महिना लागला. एकदां लक्ष्मीनें आपल्या मुलाला न्हाऊं घालून ओट्यावर ठेवलें व त्याचे कपडे धुऊन वाळत घालावे म्हणून घरांत गेली. नेमका त्याच वेळीं मुलाला एक सांप चावला. मुलगा ओरडला तेव्हां लक्ष्मी धांवत आली. मुलगा निश्चेष्ट पडला होता.

विंचू, सांप वगैरे त्या प्रदेशांत फार होते. अर्थातच विंचवा सांपाचें विष उतरविणारे पण जवळ पास पुष्कळ लोक होते. एक मांत्रिक गांवाबाहेर एका आश्रमांत रहात असे. त्याच्या आश्रमाचें नांव नागाश्रम असें होतें. गोपाळ लक्ष्मीला व मुलाला एका गाडींत घेऊन त्या आश्रमाकडे निघाला.

वाटेंत एक बाई एका मुलाला घेऊन चालत असलेली त्यांना दिसली. तिच्या मुलाला पण सांप चावला होता व तीदेखील नागाश्रमाकडे चालली होती. गोपाळला तें सर्व कळलें. त्यानें तिला गाडींत घेतलें व पुढें निघाला.

नागाश्रमांत लोकांची पुष्कळ गर्दी होती. कोणी विंचू चावला म्हणून व कोणी सर्पदंश झाला म्हणून व कोणी भूतबाधा आहे म्हणून आला व प्रत्येकाबरोबर एक दोघे मदतीला म्हणून आले होते. आश्रमांतला नोकर एका मागून एक एकेकाला आंत पाठवीत होता. उशीर होऊं नये म्हणून गोपाळ नोकराला म्हणाला—"माझ्या मुलाला जरा वरचा नंबर मिळेल का?" नोकर गोपाळला ओळखत होता. लक्ष्मी मुलाला गाडींतच ठेवून गोपाळ नोकराशीं जें बोलत होता तें ऐकायला गेली. त्या अपरिचित बाईनें विचार केला गोपाळला

वरचा नंबर मिळाला म्हणजे त्याचा मुलगा लवकर जिवंत होईल व आपली पाळी येई-पर्यंत बराच वेळ जाईल व आपला मुलगा मरून जाईल. म्हणून स्वार्थबुद्धीनें तिनें मुलांची अदलाबदल केली. स्वतःच्या मुलाला लक्ष्मीच्या मुलाच्या जागीं त्याच्या दुपट्यांत गुंडाळून ठेवलें व लक्ष्मीच्या मुलाला उचलून स्वतःजवळ घेऊन बसली.

तिच्या मनासारखेंच सर्व घडलें. आंतून लोक बाहेर आल्यावरोबर नोकरानें गोपाळला मुलाला घेऊन यायला सांगितलें. लक्ष्मी धांवत धांवत गाडीजवळ गेली व नीट पाहिल्याशिवाय दुपट्यांत गुंडाळून ठेवलेल्या त्या बाईच्या मुलाला आपला मुलगा समजून उचलून घेऊन आली.

मांत्रिकानें मुलाला काय झालें आहे म्हणून विचारलें. गोपाळ म्हणाला–"सकाळीं आंघोळ झाल्यावर मुलाला सर्पदंश झाला. मांत्रिकानें मुलाचें जन्म-नक्षत्र, नांव, मुलाच्या बापाचें नांव वगैरे विचारून घेऊन मंत्र म्हटला व म्हणाला–"जा आतां तुम्ही!"

दोघं बाहेर आल्यावरोबर ती बाई ओरडत आली व म्हणाली–"अहो बाई घाईघाईंत तुम्ही माझ्या मुलाला उचलून

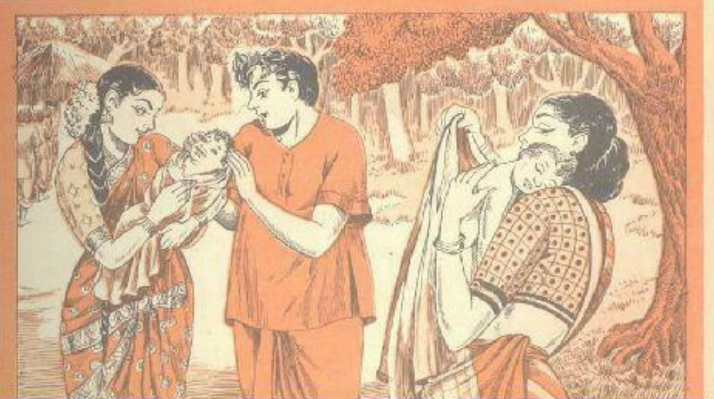
नेलात. चूक झाली पहा. पाहूं तर मंत्रानें गुण पडला कीं नाहीं? माझा मुलगा जिवंत झाला का?"

तें ऐकून लक्ष्मी घाबरून गेली. गोपाळनें विचार केला आणि म्हणाला–"होतें असें घाईघाईंत, होय मांत्रिकानें मंत्र म्हटला होता. तुझ्या मुलाला आतां कसलीच भीति नाहीं. असें सांगून त्यानें तिचा मुलगा तिच्या हातांत दिला.

त्या बाईच्या कपड्यांत आपल्या मुलाला व आपल्या कपड्यांत तिच्या मुलाला पाहून लक्ष्मीला संशय आला तिनें तसें तिला विचारलें देखील–"काय ग? तुझा मुलगा आमच्या कपड्यांत कसा काय आला व आमचा मुलगा तुझ्याजवळ कसा गेला?"

तिचें उत्तर देण्याऐवजीं ती बाई म्हणाली–"लवकर आपल्या मुलाला आंत घेऊन जाऊन मंत्र करवून घ्या!" जणुंकांहीं तिला त्यांच्या मुलाची जास्त काळजी होती.

"आण तें दुपटें....!" असें म्हणत लक्ष्मीनें त्या बाईच्या मुलाच्या अंगावरचें दुपटें काढून घेतलें व आपल्या मुलाला उचलून घेतलें. पण तिचा मुलगा डोळे उघडून तिच्याकडे टक लावून पाहूं व

हात पाय हलवूं लागला होता. हें पाहून तिला आश्चर्य वाटलें.

पण त्या बाईचा मुलगा मात्र तसाच निश्चेष्ट पडला होता. ती बाई घाबरून गेली व तिनें मुलाला गोपाळच्या पायावर ठेवलें आणि म्हणाला—"या अर्भकाला वांचवा! कान धरतें चूक झाली माझी! मीच स्वार्थ बुद्धीनें मुलांची अदलाबदल केली होती. मंत्रानें माझा मुलगा जिवंत झाला नाहीं. तुमचा मुलगा मंत्रानें जिवंत झाला. मी आपल्या पापकर्मामुळेंच आपल्या मुलाचा जीव घेतला. आतां तुम्ही वांचविलात तर तो वांचेल."

गोपाळ तिला म्हणाला—"घाबरूं नका बाई!" आणि नोकराला बोलावून विचारलें—"हें असें कसें काय झालें?"

नोकर म्हणाला—"ज्या मुलाचें नांव घेऊन मांत्रिक मंत्र मंत्र्योच्चार करीत असतो तोच मुलगा जिवंत होतो. मग तो मुलगा मांत्रिकासमोर असो किंवा नसो." त्या बाईला ती गोष्ट माहीत नव्हती म्हणून तिनें मुलांची अदलाबदल केली.

गोपाळच्या सांगण्यावरून नोकरानें त्या बाईला तिच्या मुलाबरोबर आंत मांत्रिकाकडे नेलें. त्यानें मंत्र म्हटल्याबरोबर मुलगा जिवंत झाला. तिनें बाहेर येऊन गोपाळचे आभार मानले. म्हणाली—"मी चूक केली ती पोटांत घालून तुम्ही माझ्या मुलाला जीवदान दिलें. तुम्ही नसतां तर मला आंत प्रवेश देखील मिळाला असता कीं नाहीं शंकाच!"

गोपाळ घरीं निघाला तेव्हां त्या बाईला देखील त्यानें गाडींत बसवून तिच्या गांवापर्यंत पोंचतें केलें. नंतर तो लक्ष्मी व मुलासह स्वतःच्या घरीं आला.

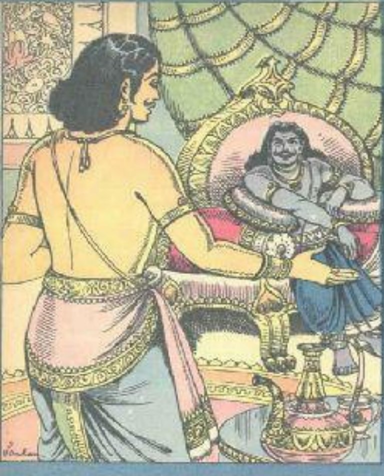

युद्ध कांड

रावणाच्या सभेंत राक्षसांनीं आपल्या शौर्याच्या व साहसाच्या फुशारक्या मारल्या कीं प्रभो, आज्ञा करावी, आम्ही जाऊन रामलक्ष्मणांना जिवंत धरून आणून आपल्यासमोर हजर करतों. तें ऐकून विभीषण रावणाच्या सभेंत उभा राहिला व हात जोडून रावणाला म्हणाला—"बुद्धिमान लोकांचें असें मत आहे कीं साम, दाम तथा भेद या तीन उपायांचा प्रयोग करून त्यांत यश मिळालें नाहीं तरच चवथा उपाय दंड याचा प्रयोग करावा. असावध, निर्बल, लोभी व दुर्दैवी लोकांविरुद्ध दंड प्रयोग केल्यास त्यांत यश मिळतें. राम सावधान आहे, बलवान आहे. मारुतीनें लंकेंत जो धुमाकूळ केला तो पाहून दैव देखील त्यांच्या बाजूला आहे असें वाटतें. रामानें राक्षसांचा वध केला म्हणून सुडाच्या भावनेनें तूं सीतेला पळवून घेऊन आलास असें एक वेळ धरून चालू या. पण रामानें स्वच्छेनें खरदूषणादिकांचा वध केला नव्हता. त्यांनीं स्वारी केली तेव्हां रामानें आत्मरक्षणासाठीं युद्ध करून त्यांचा वध केला. या परिस्थितींच सीतेला पळवून आणण्यांत आपलीच चूक होती. तिला रामाकडे आदरपूर्वक पोंचती करावी."

तें ऐकून रावण कांहीं उत्तर दिल्याशिवाय सभेंतून उठून निघून गेला. तेव्हां विभीषण स्वतः दुसऱ्या दिवशीं रावणाला

भेटण्यासाठीं त्याच्या वाड्यांत गेला. त्यावेळीं रावणाचा कोणी मंत्री त्याच्याजवळ नव्हता. विभीषण त्याला म्हणाला–" दादा! सीता आली आहे तेव्हांपासून एक न एक अपशकून होत आहेत. लंकेंत राहणाऱ्या प्रत्येक स्त्री-पुरुषाला ही गोष्ट माहीत आहे. मंत्र्यांना देखील माहीत आहे. परंतु तोंड उघडून तुझ्यासमोर बोलण्याची कोणाची छाती होत नाहीं. म्हणून सर्व गोष्टींचा नीट विचार करून तूं काय तें कर."

तें ऐकून रावण म्हणाला–" मला कोणाची भीति नाहीं. रामाच्या हातीं सीता लागणें शक्य नाहीं. देवेंद्र जरी रामाच्या बाजूनें युद्धाला उभा राहिला तरी मी त्याचें पारिपत्य करीन." असें सांगून त्यानें विभीषणाला परत जायला सांगितलें.

नंतर रावणानें आपल्या मंत्र्यांना बोलावून त्यांचा सल्ला घेण्याचा विचार केला. रावणाची आज्ञा होतांच, सर्व हजर झाले. रावण प्रहस्तला म्हणाला–" आपल्या राक्षस सैन्यास ताकीद कर कीं पूर्वीपेक्षां जास्त चौकसपणानें लंकेच्या रक्षणासाठीं त्यांनीं डोळ्यांत तेल घालून काम करावें."

प्रहस्त बाहेर जाऊन सर्व सैन्य सज्ज तयार असलेलें पाहून पुन्हां सभेंत आला व म्हणाला–" सर्व सैन्य सज्ज उभें आहे."

रावण आपल्या मंत्र्यांना म्हणाला–" तुमच्या सल्ल्याप्रमाणें मी जीं जीं कामें आजवर केलीं तीं सर्व यशस्वी झालीं आहेत. आपल्या सर्वांसमोर आतां जो प्रश्न उभा राहिला आहे माझे त्या विषयींचे विचार व्यक्त केलेच आहेत. फक्त कुंभकर्णाचा सल्ला घेऊं शकलों नव्हतों. कारण तो सहा महिन्यापासून झोंपला होता. आतां तो देखील हजर आहे. जनकराजाची कन्या सीता हिला मी दंडकारण्यांतून हरण करून आणली आहे. मी अनेक प्रकारें तिची समजूत घालून पाहिली. पण तिचें मन माझ्याकडे वळत नाहीं. तिच्यासारखी रूपवती स्त्री त्रिलोकांत नाहीं. राम येऊन तिचा उद्धार करील अशा आशेनें तिनें माझ्याकडून एक वर्षाचा अवधी मागून घेतला होता. मी कबूल केलें. वानरांचें सैन्य घेऊन लंका पार करून येणें रामाला शक्य नाहीं. पण समजा, तो आलाच तर पुढें काय करावयाचें? कारण एक वानर पार करून आला होता व राक्षसांना त्याची दहशत बसलेली आहे, म्हणून विचारतों. नीट विचार करून सल्ला द्या. राम समुद्रापलीकडे सैन्य घेऊन उभा आहे. सीतेला परत करणें शक्य नाहीं. राम-लक्ष्मणांचा वध करण्यास उपाय सांगा."

रावणाचें म्हणणें शांतपणें ऐकून घेऊन कुंभकर्ण म्हणाला–" हा सल्ला तूं सीतेला घेऊन येण्यापूर्वीं विचारायला पाहिजे होतास. कोणतेंहि काम करण्यापूर्वीं विचार करावयाचा असतो. पाठीमागून पश्चात्ताप केलानें देखील कांहीं फायदा होत नाहीं. तूं अविचारानें सीतेचें अपहरण केलेंस. रामानें

आतांपर्यंत तुझा वध केला नाहीं हें आपलें भाग्य समज. या परिस्थितींतहि तुझ्या सर्व शत्रूंचा ध्वंस करून तुझें कार्य पूर्ण करण्यास समर्थ मी एकटाच आहें व तें कार्य मी करीन. तूं बेफिकीर रहा."

कुंभकर्णाचें तें कटु वचन रावणाला आवडलें नाहीं. त्याला राग आला. तें पाहून महापार्श्व नांवाचा एक नायक राक्षस म्हणाला–" महाप्रभो! मधाच्या शोधार्थ भयंकर अरण्यांत प्रवेश करून मध मिळाल्यानंतर जो कोणी तो चाखण्याचा प्रयत्न करीत नाहीं त्याला लोक महामूर्खांत काढतात.

आपण बलीच नव्हेतर महाबली आहांत. सीतेचा उपभोग करावा. तिनें स्वतः होऊन मान्य केलें नाहीं तर बलात्कार करावा. त्या नंतर जें कांहीं होईल त्याला तोंड द्यायला आपण समर्थ आहां. देवेंद्राला देखील जिंकणारे पराक्रमी इंद्रजित वगैरे राक्षसवीर आपल्या बाजूनें असतां आपणांला कोणाचें भय असण्याचें काय कारण? सामदामाच्या गोष्टी मूर्ख करतात. आपण दंडाचाच प्रयोग करावा."

रावणाला तें बोलणें आवडलें. तो महा-पार्श्वाला म्हणाला—"मला एक शाप आहे. एकदां पुंजिकस्थल, ब्रह्मदेवाकडे जात असतां मी तिच्यावर बलात्कार केला. ब्रह्मदेवाला ती गोष्ट कळली. तेव्हां त्यानें मला शाप दिला कीं मी पुढें कोणा स्त्रीवर बलात्कार करण्याचा विचार मनांत आणला तर माझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन जातील. म्हणून मी आजवर सीतेच्या अंगावर हात टाकायला धजलों नाहीं. रामाला कदाचित कल्पना देखील नसेल माझ्या शक्तीची. विद्युत गतीनें मला त्रिलोकांत उडतां येतें. तो लंकेवर विजय मिळवून माझा वध करण्याचा विचार करीत आहे. माझ्या वाटेला गेल्याचा परिणाम काय होईल हें त्याला कळलें नसावें."

विभीषण इतका वेळ कांहींच बोलला नाहीं. अगदीं राहवलें नाहीं म्हणून म्हणाला—"सीतेला तूं घेऊन आलास म्हणजे पांच फडांच्या नागाला स्वतः होऊन घरांत आणून ठेवल्यासारखें आहे. इंद्रजितच काय, कुंभकर्ण काय आणि तूं काय, रामावर जय मिळविणें अशक्य. सीतेला पोंचती करणेंच आपल्या सर्वांचा हिताचें आहे."

तें ऐकून इंद्रजित म्हणाला "काका! पुलस्त्य वंशांत जन्माला येऊन तुम्ही असें

बोलतां? तुम्ही भित्रे व कापुरुष आहां! स्वतः बरोबर दुसऱ्यांना भित्रे करण्याचा तुमचा हा प्रयत्न आतां सोडा. राम व लक्ष्मण या दोघांचा वध करण्यास आमच्या पैकीं एक राक्षस पुरे आहे. मी इंद्राचा पराभव केला हें जगजाहीर आहे. मी येत आहें याची वार्ता लागतांच सर्व देव आपल्या बायकापोरांसह दडी मारून बसतात हें तुम्हांला माहीत नसेल कदाचित! इंद्राच्या ऐरावताचे दांत उपटून काढले आहेत मी! या दोघां राजकुमारांना जिंकणें मला शक्य नाहीं म्हणतां?"

"बाळ! तूं अजून लहान आहेस, तुला सर्व गोष्टी कळत नाहींत. आपल्या बापाच्या दुष्कृत्यांचें समर्थन करून तूं त्याचें अहित करीत आहेस. आपण सीतेला आदरपूर्वक नजराण्यासह रामाकडे पोंचती केली तरच आपलें सर्वांचें हित आहे. नाहींत तर जें होईल तें देवच जाणें!"

तें ऐकून रावणाची तळपायाची आग मस्तकाला गेली. म्हणाला—"कुळघातक्या! तूं माझा सख्खा भाऊ आहेस म्हणून माफ केलें, नाहींतर तुला उभा चिरून फेंकून दिला असता कोल्ह्या कुत्र्यांसमोर!"

रावणानें असें उत्तर दिल्यावर बिभीषण चार राक्षस अनुचरांसह आकाशांत उडाला आणि म्हणाला—"तूं मोठा भाऊ आहेस म्हणून चार हिताच्या गोष्टी सांगून पाहिल्या. तू माझी व्यर्थ निंदा केलीस. ती मला असह्य झाल्यानें मला एक क्षणभर देखील तुझ्या दरबारांत राहण्याची इच्छा नाहीं. जातांना मी एवढेंच सांगून जात आहें, गोडगोड बोलून स्वतःचा स्वार्थ साधणारे तुला पुष्कळ लोक भेटतील, परंतु हिताची सत्य गोष्ट सांगणारा बंधु व सखा तुला क्वचितच लाभेल. रामाच्या हातीं तुला मरण आलेलें

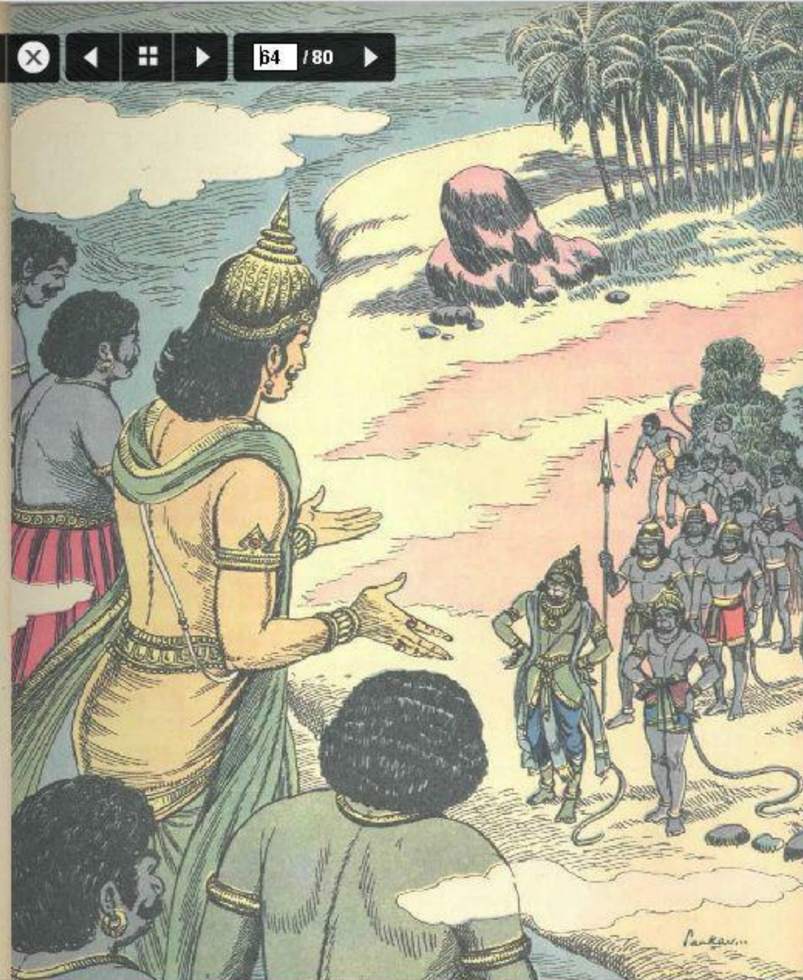

मला पाहवणार नाहीं. मी जें बोललों त्या बद्दल तूं मला माफ कर. पण तुझें, राक्षस जातीचें व लंकेचें हित होईल असें कांहीं तरी कर. बरें मी येतों. देव तुला सुखी ठेवो!" असें सांगून विभीषण रामलक्ष्मण व वानरसेना जेथें होती तेथें येऊन पोंचला.

आकाशमार्गें सशस्त्र विभीषणाला व त्याच्या अनुयायांना येत असलेले वानरसेनेनें पाहिलें. सुग्रीवानें त्यांना पाहिलें व थोडा विचार करून हनुमानाचा सल्ला घेतला. "हे राक्षस, आपल्यावर हल्ला करण्यासाठींच येत असले पाहिजेत! पहा तर!"

वानर सेना झाडें उपटून व दगड हातीं घेऊन तयार झाल्यावर वानर प्रमुख म्हणाले— "या दुष्टांना ठार करून खालीं पाडलें पाहिजे. इतक्यांत विभीषण समुद्राच्या उत्तरे-कडील काठावर उतरला व सुग्रीवादि वानरांस संबोधन करून म्हणाला—"दुष्ट रावणाचा मी भाऊ आहें. माझें नांव विभीषण! रावण जटायूचा वध करून सीतेला दंडकारण्यांतून पळवून घेऊन आला व त्यानें तिला राक्ष-सिणींच्या पाहऱ्यांत ठेवलें आहे. मी त्याला पुष्कळ समजावून पाहिलें कीं सीतेला परत पोंचता कर. पण तो माझें ऐकत नाहीं. म्हणून त्यानें अपशब्द बोलून माझी निंदा केली. मी पुत्रपरिवार समेत रामाच्या आश्रयाला आलों आहें. रामाला या गोष्टीची सूचना द्यावी."

तें ऐकून सुग्रीव लक्ष्मणासह रामाकडे गेला. "रावणाचा भाऊ कोणी विभीषण आहे, म्हणे. तो चार राक्षसांना बरोबर घेऊन तुझ्याकडे शरण मागायला आला आहे. पण आपण सावध राहलें पाहिजे. मायावी राक्षसांचा काय विश्वास! तो आपल्या सैन्यांत शिरून गुप्तचराचें काम करण्यासाठीं आला आहे. मला तरी शंका वाटत नाहीं.

संधी साधून व तुला असावध पाहून तुझा वध करण्यास देखील मागेंपुढें पाहणार नाहीं. रावणानें स्वतःच याला पाठविला नसेल कशा वरून? याला व याच्या अनुयायांना तावडतोब यमसदनास पाठवून मोकळें व्हावें असें आमचें मत आहे." वानर वीर सुग्रीव म्हणाला.

सुग्रीवाचें तें बोलणें ऐकून राम हनुमान आदि वानरांकडे वळून म्हणाला—"सुग्रीवानें बराच विचार करून जें कांहीं सांगितलें तें तुम्ही सर्वांनीं ऐकलेंच आहे. तुमचा सल्ला देखील ऐकून मग काय करावयाचें तें मी ठरविणार आहें."

जांबुवान म्हणाला—"प्रथम या गोष्टीची माहिती काढली पाहिजे कीं बिभीषण आहे कसा? त्यानंतर त्याला कसा वागवावा याचा विचार करतां येईल."

शरभ म्हणाला—"एक गुप्तचर पाठवून त्याच्या खरेपणाची खातरी करून घ्यावी!"

आणखी एक वानर नायक म्हणाला—"पण बिभीषण येथें अकस्मात आला यांतच मला फार मोठी भीति वाटत आहे."

मारुतीनें सर्वांचें मत खोडून काढलें. तो म्हणाला—"बिभीषण चांगला आहे कीं वाईट हें तुम्हांला कसें कळणार? जो इतका जवळ आला आहे त्याच्याकडे गुप्तचर पाठवून तरी काय उपयोग होणार? यावेळीं बिभीषण आला आहे यांत मला कांहीं तरी विशेष हेतू दिसतो. रावण दुष्ट आहे हें त्याला माहीतच आहे. रामानें वालीचा वध करून राज्य सुग्रीवाला दिलें हें देखील त्याला माहीत असलें पाहिजे. राज्यलोभास्तव तो रामाकडे आला असावा. पुढें तुम्ही विचार करा!" हनुमान रामाला म्हणाला.

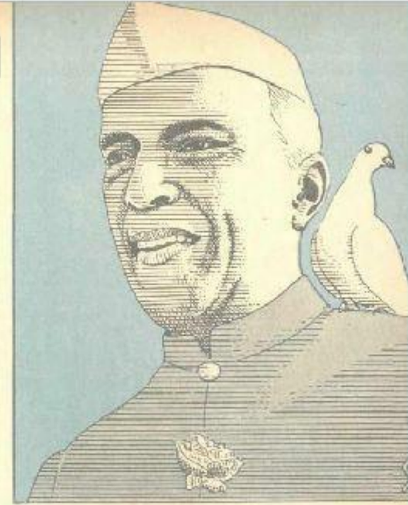

नेहरू चरित्र

अडीचशें वर्षांपूर्वी मोंगल वंशाच्या अमदानीला उतरती कळा लागली होती. काश्मीर मध्यें राजकौल नांवाचे गृहस्थ रहात असत. काश्मीरभर संस्कृत व फारसी भाषांचे विद्वान म्हणून त्यांची ख्याति होती.

औरंगजेब बादशाहच्या मृत्यूनंतर फरूख सियर दिल्लीच्या गादीवर बसला. तो काश्मीरला गेला असतां राजकौलच्या पांडित्याची कीर्ति त्याच्या कानावर गेली. कदाचित त्याच्या कडून मिळालेल्या प्रोत्साहनामुळेंच सन् १७१६ मध्यें राजकौल आपली मातृभूमि काश्मीर सोडून दिल्ली येथें राहूं लागले.

दिल्ली येथें त्यांना एक जहागीर मिळाली व एका कालव्याच्या काठीं (हिन्दी व उर्दूंत कालव्याला 'नहर' म्हणतात) घर बांधून ते राहूं लागले. या 'नहर' शब्दावरून त्यांच्या नांवाबरोबर 'नेहरू' जोडलें गेलें. आडनांव कौल असून कौल-नेहरू नांव झालें. शेवटीं फक्त 'नेहरू' आडनांवच राहून गेलें.

ते दिवस फार कष्टाचे गेले नेहरू कुटुंबाला. त्यांची जहागीर संपली. दिल्लीच्या बादशाहच्या दरबारांत खालावत चाललेल्या आर्थिक स्थितींत लक्ष्मीनारायण नेहरू यांनीं 'सरकार कंपनी' (ईस्ट इंडिया कंपनी) यांच्या तर्फे वकिलीचें काम केलें. तेच पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचे पणजोबा. जवाहरलाल नेहरूंचे आजोबा गंगाधर नेहरू १८५७ च्या बंडाच्या आधीं कांहीं दिवस दिल्लीचे कोतवाल होते. १८६१ मध्यें वयाच्या ३४ व्या वर्षींच ते वारले.